

अगस्त 2002



Rs. 10/-

संस्कृत

चन्दमामा



सुगन्धयात्रा

बालिका चन्दना
श्रीगन्धवृक्षस्य पर्णानि गृहीत्वा
आघ्रातवती । तया कोऽपि

गन्धः न आघ्रातः एव । अतः सा वृक्षम्
उक्तवती - "भोः, भवान् न श्रीगन्धवृक्षः । भवतः
पर्णेषु न सुगन्धः । भवान् मां वञ्चितवान्" इति ।

"मम सुगन्धः अस्ति मम काण्डस्य हृदयभागे मूलेषु च ।
काण्डस्य हृदयभागः नाम कः इति ज्ञायते खलु ? त्वचः
अन्तः काण्डं भवति । तन्मध्ये स्थितः भागः हृदयभागः इति
उच्यते । मम मूलानि तैलांशसमृद्धियुक्तानि । अतः
श्रीगन्धवृक्षाः न कर्त्यन्ते, अपि तु उन्मूल्यन्ते ।
तस्मात् तेषां मूलेषु स्थितस्य तैलांशस्य
व्यर्थता निवारिता भवति ।"



श्रीगन्धतैलम् अधिकस्नेहमयं, सान्द्रपीतवर्णोपेतं,
भारयुतं, सुगन्धयुतं च । एतस्य सौगन्ध्यं चिरस्थायि ।
श्रीगन्धतैले 'सन्तलोल्' नामकं मद्यसारांशोपेतं द्रव्यं
भवति प्राधान्येन । तदेव सौगन्ध्यजनकम्, औषधत्वेन
उपयोगे उपकारकं च । उत्तमस्तरीये श्रीगन्धतैले
९०% 'सन्तलोल्'- अंशः भवति प्रायः ।



गतेभ्यः अशीतिवर्षेभ्यः
श्रीगन्धस्य सुगन्धं गृहं गृहं
प्रति आनयन्ती अस्ति
मैसूरु-श्रीगन्धसंस्था ।



श्रीगन्धः ज्ञायताम्

अधोनिर्दिष्टानि वाक्यानि युक्तानि उत न
इति वदन्तु -

१. मल्लिका-पाटलपुष्पादिभिः
नैसर्गिकक्रमेण यत् सुगन्धद्रव्यम् उत्पाद्यते
तत्र श्रीगन्धतैलस्य उपयोगः क्रियते ।
२. आहारपदार्थेषु पयोहिमादीनाम् इव
श्रीगन्धतैलस्यापि उपयोगः क्रियते ।
३. शिरोवेदना-ज्वरादीनां निवारणाय
ललाटे श्रीगन्धपङ्कस्य लेपनं क्रियते ।

। मेसूरु श्रीगन्ध संस्था - मैसूरु



PIRANHA



ACTIVE



CADET HX



YANKEE



ROBO COP

Heroes start early.

Ride, race, take a tumble or even take a fall.

Because it's never too early to be a hero.



ज्ञायतां गुहाविषये

गुहाः नाम काः इति वयं जानीमः एव । ताः पर्वतादिभूमिषु निर्मिताः भवन्ति । एकस्य पुरुषस्य सञ्चारादिनिमित्तं पर्याप्ताः भवन्ति ताः प्रायः ।

आगच्छन्तु, आन्ध्रप्रदेशस्य कर्नूलूनपदे स्थितानां बेलुंगुहानां परिचयं प्राप्नुयाम । भारते स्थितासु गुहासु अतिदीर्घाः एताः । अत्र गुहानां सरणिः एव अस्ति । एषा गुहासरणिः प्रायः त्रिकिलोमीटरदीर्घा स्यात् । तत्र द्विकिलोमीटरदीर्घः प्रदेशः इदानीं दर्शनयोग्यः सञ्चारयोग्यः च अस्ति ।

बेलुंगुहाः दीर्घाकारिकाः । यदि एतासां प्रवेशः क्रियते तर्हि किञ्चिद्दूरं गमनानन्तरं विशालं प्राङ्गणं प्राप्यते । तत्र निर्मलजलस्य उत्सः दृश्यते । गुहाभित्तितः नलिकाकारात् चापि जलं स्रवत् दृश्यते । प्राङ्गणतले चल्मीकः अपि दृश्यते । जलस्थः अङ्गाराम्लवायुः सुधाशिलासु यदा विलीनः भवति तदा फेनाकारतां प्राप्तवत् जलं बिन्दुरूपेण गुहाछदितः पतति । एतैः जलबिन्दुभिः सह खनिजांशाः अपि यदा युक्ताः भवन्ति तदा हिमनलिकाः निर्मिताः भवन्ति । तादृश्यः हिमनलिकाः छदिषु लम्बन्ते । ताभ्यः पतिताः जलबिन्दवः लघुशिखराकारतां प्राप्य प्राङ्गणे दृश्यन्ते ।

आन्ध्रप्रदेशीयया प्रवासोद्यमसंस्थया बेलुंगुहाः दर्शनीयस्थलत्वेन सञ्जीकृताः सन्ति । तया गुहासु स्थितान् पट्टान् अपनीय गमनागमनाय मार्गं प्रकल्प्य स्वच्छतादिकं कृत्वा गुहानां दर्शनीयता कल्पिता अस्ति । गुहायाः अन्तर्भागे क्वचित् यत्र वायुः अल्पप्रमाणेन वाति तत्र शुद्धवायुप्रसारणव्यवस्था अपि उपकल्पिता अस्ति । वायुप्रसारकयन्त्राणि एतत् कार्यं समर्थतया निर्वहन्ति ।

एतासां गुहानां प्रवेशाय सोपानपङ्क्तिव्यवस्था अपि उपकल्पिता अस्ति । एतस्याः गुहासरण्याः प्रथमं प्राङ्गणं निर्दिश्यते 'सिंहद्वारम्' इति । अत्र रमणीयः कक्षेन जलाशयः, उत्सः, जलपातः च दृश्यते । गुहायां स्थितेषु प्राङ्गणेषु एतदेव विशालतमम् । एतस्याः औन्नत्यं नवमीटरात्मकम् अस्ति ।

अग्रिमम् अपरं प्राङ्गणम् उच्यते 'मण्डपम्' इति । अत्र विशालं सभाङ्गणम् अस्ति । छदौ हिमनलिकाः लम्बमानाः दृश्यन्ते । ततोऽपि अग्रे गतं चेत् तृतीयं प्राङ्गणं प्राप्यते, यस्य च नाम अस्ति 'पातालगङ्गा' इति । अत्र लघुः जलपातः दृष्टिगोचरतां याति । एतस्याः गुहासरण्याः केषुचित् स्थलेषु विंशतिमीटरौन्नत्यम् दृश्यते । गुहायाम् आन्तं काचित् जलधारा प्रवहति । एषा जलाधारा गुहायाः शोभां वर्धितवती अस्ति ।

इतोऽपि अग्रे गतं चेत् अपरं प्राङ्गणं प्राप्यते, यत्र असङ्ख्याः हिमनलिकाः लम्बमानाः दृश्यन्ते । एतत् प्राङ्गणम् उच्यते 'कोटिलिङ्गम्' इति । असङ्ख्याः हिमनलिकाः अधोमुखतया स्थापितानि लिङ्गानि इव दृश्यन्ते । अतः कोटिलिङ्गम् इति एतस्य नाम । एतस्य परिसरस्य दर्शनात् भासते यत् हिमालयः एव अत्र अधोमुखतया स्थापितः इति । एताः हिमनलिकाः विविधैः वर्णैः शोभन्ते अपि । अत्र कारणं

ANDHRA PRADESH TOURISM DEVELOPMENT CORPORATION

For details please contact: Divisional Office, APTDC: 6, G-Camp, Nandyal Road, Kurnool. Phone: 08518 70104 or Central Reservation Offices : Hyderabad : Tank Bund Road, Ph: 040-3453030, 3450105 Fax : 040-3453086, Secunderabad: YatriNiwas, S.P. Road, Ph : 040-7863100, 7816375; Visakhapatnam: LIC Building, Daba Garden, Ph:0891-713135; Vijayawada: Hotel Iapuram Complex, Gandhi Nagar, Ph : 0866-570255, Information Counter at Railway Station; Information & Reservation Counter at APSRTC, Pandit Nehru Bus Station, Ph: 0850-523966; Tirupati: T.P. Area, Beside Venkateswara Bus Station, Ph: 08574 55395 Divisional Office: C/o. 6, G-Camp, Nandyal Road, Kurnool. Ph: +91 (8518) 70104 Fax: 33722 Bangalore: Tourist Information Centre, C/o. ITDC Unit, Ashoka Travels & Tours, Race Course Road, Bangalore-560 001. Ph:080-2383361, 2383362 Fax:080-2383363

बेलुंगुहाः

प्रकृतिवैचित्र्यरूपाः ?

- तासु स्थितः खनिजांशः ।

कोटवधिकवर्षपुरातनाः एताः गुहाः आधुनिकजगतः कृते परिचायिताः आंग्लेयेन भूगर्भशास्त्रज्ञेन राबर्टब्रुस् फूटवर्येण । एषा घटना १८८४ तमे वर्षे प्रवृत्ता । ततः शतवर्षाणाम् अनन्तरं, तन्नाम १९८२-१९८३ तमवर्षयोः मध्यकाले जर्मनीयस्य डेनियल् गेबोर्नामकस्य नायकत्वेन युक्तः कश्चन गुहान्वेषकगणः बेलुंगुहायाः स्वरूपं समग्रतया व्यवृणोत् । गुहानां भौगोलिक-पुरातत्वादिस्वरूपाणां वैज्ञानिकश्रयनाय एव गुहान्वेषणशान्त्रं विकसितम् अस्ति एषु दिनेषु । १९९९ तमे वर्षे आन्ध्रप्रदेशीयया प्रवासोद्यमसंस्थया (ए. पि. टि. डि. सि.) एतासां गुहानां निर्वहणाधिकारं स्वायत्तीकुर्वत्या दर्शनीयस्थानत्वं परिकल्पितम् ।

स्मरन्तु - अवश्यं द्रष्टव्येषु अन्यतमाः सन्ति बेलुंगुहाः । ताः प्राकृतिकवैचित्र्यस्य असदृशानि उदाहरणानि सन्ति ।



प्राप्तिमार्गः - एताः बेलुंग्रामसमीपे सन्ति । स च ग्रामः कर्नूलजनपदे कोलिमिगुण्डलमण्डले अस्ति । समीपस्थ-नगरेभ्यः एतत् स्थानं प्रति लोकयानानि आयान्ति । एतत् कर्नूलतः ११० कि.मि.दूरे अस्ति । (बनगनपल्लीमार्गेण गन्तव्यम् ।) * ताडिपत्रितः ३१ कि.मी.दूरे * अनन्तपुरतः ८४ कि.मी.दूरे * बेङ्गलुरुतः २७० कि.मी.दूरे च अस्ति । एताः गुहाः प्रति विद्यालयच्छात्राणां प्रवासाय आन्ध्रप्रदेशीया प्रवासोद्यमसंस्था मार्गदर्शनं यानव्यवस्थां च कर्तुम् अर्हति ।



पुराणकथावली

२५



महेशस्य महिमा
(वेतालकथा)

१९



मायासरोवरम्

११



विघ्नेश्वरः

४५

अन्तरङ्गम्

- ★ मायासरोवरम् - ५ ... ११ ★ जलात् भीतिः ... १०
- ★ लक्षरूपकात्मकः पाषाणः ... १६ ★ महेशस्य महिमा ... १९
- ★ राजकुमार्याः परीक्षा ... २५ ★ मन्दहासात् सौन्दर्यम् ... २८
- ★ भारतम् अवगम्यताम् ... ३१ ★ कासारस्य निर्माणम् ... ३६
- ★ भारतदर्शनम् ... ३५ ★ मानवसेवा एव माधवसेवा ... ३२
- ★ व्यवहारः निरुद्धः, किन्तु ... ३८ ★ वार्ताविशेषाः ... ४४
- ★ सावित्र्याः बुद्धिमत्ता ... ५१ ★ विघ्नेश्वरः - ८ ... ४५
- ★ वस्तुनां क्रयणम् ... ५५ ★ सत्परिवर्तनम् ... ५६
- ★ राजधर्मः ... ६३ ★ अजेयः गरुडः - १६ ... ५९
- ★ कालोऽयं मनोविनोदस्य ... ६४
- ★ चित्रशीर्षिकासार्धा ... ६६



SUBSCRIPTION

For USA and Canada
Single copy \$2

Annual subscription \$20
Remittances in favour of
Chandamama India Ltd.
to

Subscription Division
CHANDAMAMA INDIA LIMITED
No. 82, Defence Officers Colony,
Ekkatuthangal, Chennai - 600 097
E-mail : subscription@chandamama.org

उपायनीक्रियताम्

वायुयानेन भारतेतरदेशान् प्रति
वार्षिकं (१२ सञ्चिकाः) - रु. ९००/-
भारते रु. १२०/- (बुक्पोस्ट द्वारा)
भयङ्ग्यं वनं D.D. द्वारा वनद्वारा (M.O.) द्वारा वा
'Chandamama India Limited'
नाम्ना प्रेषणीयम् ।

विज्ञापिकादानार्थं सम्पर्क्यताम् -
चेन्नै -

Ph - 044-2347384,
2347399

e-mail : advertisements@
chandamama.org

देहली -

मोना भाटिया

Ph - 011-6515111/
6565513/6565516

मुम्बयी -

शकीलमुहम्मद

Ph - 022-2661599/
2661946/2653057



संस्थापकौ -
चक्रपाणिः नागिरेड्डी च

देशाभिवृद्धिः प्रजाः अवलम्बते

भारतं ५५ वर्षेभ्यः पूर्वं स्वतन्त्रं जातम् । कृषिप्रधानत्वेन स्थिताः वयं यन्त्रोद्यम-
प्रगतिक्षेत्रे क्रमेण पदानि स्थापयन्तः अग्रे आगताः । बाह्याकाशक्षेत्रे अण्वस्त्रनिर्माणक्षेत्रे
च अस्माकं देशस्य प्रगतिः समग्रे प्रपञ्चे प्रशंसापात्रतां गता अस्ति ।

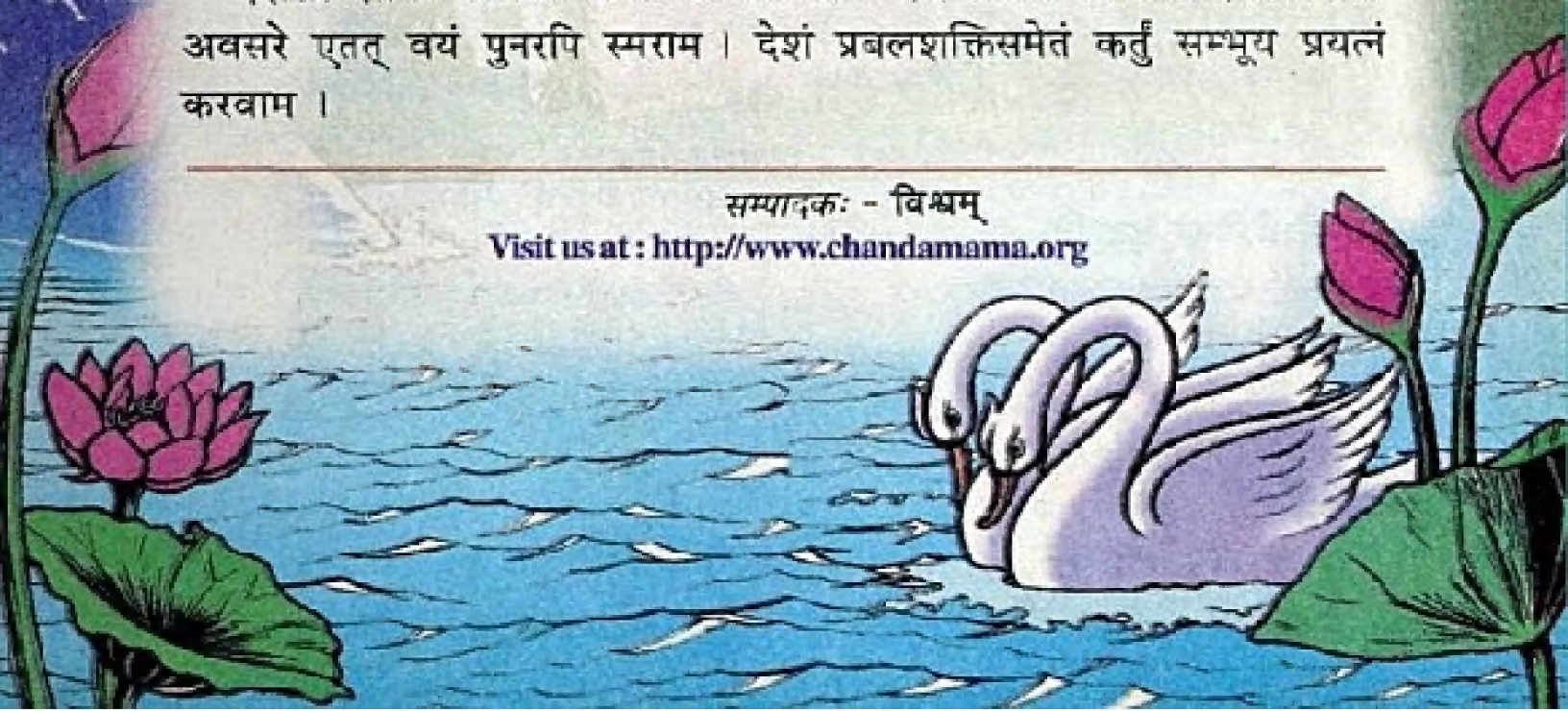
एतस्य कारणतः वयं गर्वं वहामः । एतदवसरे अस्माभिः गाम्भीर्येण चिन्तनीयम्
अस्ति यत् वयं स्वस्य भूतकालीनां परम्परां सर्वथा न त्यक्तवन्तः खलु इति ।
गान्धीजी कदाचित् उक्तवान् आसीत् - “मम गृहस्य द्वाराणि वातायनानि च पिहितानि
न भवेयुः इति अहम् इच्छामि । जगतः सर्वसंस्कृतीनां वायुः मम गृहे कामं वातु
नाम । किन्तु मम पादौ तु मदीये गृहे दृढतया तिष्ठेतां सदापि” इति । स्वामी
विवेकानन्दः अपि भारतीयान् उद्बोधितवान् आसीत् - “अस्माकं परम्परा, संस्कृतिः,
अस्मिता च संरक्षणीया, परिवर्धनीया च” इति ।

एतस्मिन् विषये जपानजर्मनीदेशौ अनुकरणयोग्यौ स्तः । द्वितीयजागतिकयुद्धस्य
काले तौ उभौ अपि ध्वस्तौ जातौ आस्ताम् । किन्तु अचिरात् एव तौ उज्जीवनं
प्राप्तवन्तौ देशाभिमानस्य कारणतः । एतत् पुनरुज्जीवनं ताभ्यां साधितं दशवर्षाभ्यन्तरे
एव ।

देशस्य शक्तिः तत्रत्याः प्रजाः अवलम्बते । ५५ तमस्य स्वातन्त्र्यदिनाचरणस्य
अवसरे एतत् वयं पुनरपि स्मराम । देशं प्रबलशक्तिसमेतं कर्तुं सम्भूय प्रयत्नं
करवाम ।

सम्पादकः - विश्वम्

Visit us at : <http://www.chandamama.org>



भारतनायकस्पर्धायां भागम् ऊढ्वा प्राप्नुवन्तु अपूर्वाणि पारितोषिकाणि

भारतीयाः नायकाः-११

अधुनातने भारते सन्ति एव बहवः नायकाः । तेषु
कांश्चन अधिकृत्य अत्र सन्ति प्रश्नाः । उत्तरं
दीयताम् ।

1 जीवने या सिद्धिः प्राप्ता तत्कारणतः चलनचित्रनिर्देशकेन
(भारतीयेन) मया एकेन एव आस्कर्प्रशस्तिः प्राप्ता । मम
नाम किम् ?

2 मया १९८७ तमे वर्षे प्रथमः जागतिकाहारप्रशस्तिः प्राप्ता ।
'हरितक्रान्तेः प्रवर्तकः' इति जनाः मां निर्दिशन्ति । अहं कः ?

3 अहं कश्चन मराठीनाटकरचयिता । मम नाटकानां वैशिष्ट्यं
नाम - तानि निर्दाक्षिण्यं विषयं निरूपयन्ति । किं भवन्तः मम
नाम जानन्ति ?

4 अहं प्रथमः भारतीयगगनयात्रिकः । मम नाम
किम् इति एतावता ज्ञातवन्तः स्युः एव खलु
भवन्तः ?

5 ओडिसिनृत्यक्षेत्रे अहं सुविख्यातः । मया
पद्मश्रीप्रशस्तिः पद्मविभूषणप्रशस्तिः चापि
लब्धा । मम नाम किम् ?

समुचितोत्तरदातारः
त्रयः पुरस्क्रियन्ते
द्विचक्रिकादानेन



प्रतिप्रश्नम् उत्तरं लिखन्तु । एतेषु पञ्चसु नायकेषु प्रियतमः
कः किमर्थं च इति दशभिः शब्दैः लिखन्तु । मम प्रियतमः
नायकः

भाग्यहीनुः नाम

वयः कद्वया

सङ्केतः

पिन् दुरवाणी

एतं पुटं पृथक्कृत्य प्रेषयन्तु अभ्योनिर्दिष्टसङ्केताय -

भारतनायकस्पर्धा-११

चन्दमामा इण्डिया लिमिटेड्,

८२, डिफेन्स् आफ़ीसर्स् कालोनी

एक्कादुतद्वल, चेन्नै - ६०० ०९७

उत्तरप्रेषणाय अन्तिमदिनाङ्कः - ५, सप्टम्बर, २००२

नियमाः -

१. अधिकाष्ट-ऊनचतुर्दशवर्षीयाः एतस्यां स्पर्धायां भागं ग्रहीतुम् अर्हन्ति ।
२. विविधभाषाभिः प्रेषितानि उत्तराणि परिशील्य त्रयः क्षेत्राः च्रीयन्ते ।
यदि योग्योत्तरदातारः सह्यः तर्हि प्रियतमनायकविषये लिखितं वाक्यम्
अवलम्ब्य चयनं क्रियते ।
३. निर्णायकानां निर्णयः एव अन्तिमः ।
४. एतं विषयम् अधिकृत्य पत्रव्यवहारः कोऽपि न करणीयः ।
५. विजेतारः पत्रद्वारा सूच्यन्ते ।

भवद्भयः
पारितोषिकं ददाति



विज्ञानी राष्ट्राध्यक्षत्वेन

भारतस्य एकादशः राष्ट्रपतिः अस्ति डा० ए.पि.जे. अब्दुल् कलामवर्यः, यश्च भारतस्य अतिश्रेष्ठः विज्ञानी अस्ति । सः देशस्य श्रेष्ठप्रजत्वेन चितः अभवत् जुलै-मासस्य २५ तमे दिनाङ्के । देशस्य श्रेष्ठः विज्ञानी कश्चित् एतस्मिन् पदे तिष्ठन् अस्ति यत् तत् तु ऐदम्प्राथम्येन जायमानम् अस्ति ।



कलामवर्यस्य पूर्णं नाम डा० अबुल् फकीर् जैनिलाबदीन् अब्दुल् कलाम् इति । सः १९३१ तमे वर्षे रामेश्वरे मध्यमवर्गीये कुटुम्बे जन्म प्राप्तवान् । तस्य पितुः यन्त्रनौकाद्वयम् आसीत् । तदुभयं धनुष्कोटितः रामेश्वरपर्यन्तं सञ्चालयति स्म सः । अब्दुल् कलामः तदीयेषु सप्तसु पुत्रेषु कनिष्ठतमः । तदीयः दशमकक्ष्यान्तः विद्याभ्यासः रामनाथपुरे क्रिश्चियन्मिशनरीविद्यालये प्रवृत्तः । त्रिचिरापल्लि-नगरे सेण्ट् जोसेफ् महाविद्यालयात् भौतशास्त्रीय-पदवीं प्राप्य वैमानिकशास्त्रं पठितुं सः मद्रास्नगरीयम् 'इन्स्टिट्यूट् आफ् टेक्नोलजी' इत्येतां संस्थां प्रविष्टवान् ।

तत्र स्नातकोत्तरपदवीं प्राप्तवान् सः सैन्यीयां संशोधनाभिवृद्धिसंस्थानं प्रविष्टवान् । तत्रैव तेन चत्वारिंशद्वर्षाणि यावत् उद्योगः कृतः । 'अग्निः' 'पृथिवी' इत्यादीनां क्षेपणीनां निर्माणावसरे विशेषदायित्वं निरूढं तेन । अत्र प्राप्तायाः सिद्धेः कारणतः सः 'क्षेपणीजनः' (मिसैल् मेन्) इत्येव ख्यातिं गतः । पोखान्प्रदेशे यः अण्वस्त्र-स्फोटनकार्यक्रमः प्रवृत्तः तत्रापि तेन प्रमुखं पात्रं निरूढम् । अनन्तरकाले सः भारतसर्वकारस्य वैज्ञानिकमार्गदर्शकपदं प्राप्तवान् । भारतरत्न-

विरुदेन सः सम्मानितः अस्ति देशेन ।

निवृत्तेः अनन्तरं कलामवर्यः ऐच्छत् यत् बालानां तरुणानां च मध्ये मया कालः यापनीयः इति । सः देशस्य आशाज्योतिषां छात्राणां गणान् उद्दिश्य बहूनि भाषणानि अकरोत् । गान्धि-

वर्यस्य जन्मस्थले पोरबन्दरे काचित् बालिका तदीयं सन्देशम् अपेक्षितवती । तदा सः अलिखत् यत् व्यष्टिहिततः अपि समष्टिहितम् एव श्रेष्ठम् इत्येतां भावनां प्राप्यैव सर्वे बालकाः वृद्धिं गच्छेयुः इति । 'मम जीवने भारतीयत्वम् एव प्रमुखं सर्वोच्चं च' इति वदन् सः अपेक्षते यत् २०२० तमवर्षाभ्यान्तरे अस्माकं देशः पूर्णतया विकसितः भवेत् इति ।

कलामवर्यः उर्दूभाषया रचितं कुरान्ग्रन्थं यया आसक्त्या श्रद्धया च पठति, तया एव आसक्त्या श्रद्धया च पठति संस्कृतेन रचितां भगवद्गीताम् अपि । सः वीणावादने रुचिमान् इति तु केचन एव जानन्ति ।

१९४७ तमे वर्षे अगस्ट्मासस्य १५ दिनाङ्के भावचित्रद्वयं प्रकाशितम् आसीत् पत्रिकासु । एकं तु राष्ट्रध्वजम् उड्डाययतः नेहरूवर्यस्य चित्रम् । अपरं च गान्धिवर्यस्य, यश्च मतीयसङ्घर्षेण पीडिते नौखोलीनगरे सञ्चरन् वदति - 'देशस्य नायकत्वं विशेषगुणार्हतां प्राप्तवत् स्यात्' इति । अद्य देशेन तादृशं नायकत्वं प्राप्तम् अस्ति । चन्द्रमामा स्वस्य सहस्रशः वाचकानां प्रतिनिधित्वेन डा० कलामवर्यं सहर्षम् अभिनन्दति ।

जलात् भीतिः

जनकपुरी कश्चन लघुग्रामः । ग्रामसमीपे एव एकः कासारः आसीत् । तत्र ग्रामस्य जनाः तरणस्य अभ्यासं कुर्वन्ति स्म । यदि प्रवाहादिपीडा स्यात्, यदि वा जलबन्धः भग्नः स्यात् तर्हि तरणज्ञानम् उपकाराय स्यात् इति जनानाम् आशयः आसीत् ।

गोविन्दः तस्यैव ग्रामस्य चत्वारिंशद्वर्षीयः कृषिकः । सः उन्नतकायः आसीत् । सः तरणं सर्वथा न जानाति स्म । तरणस्य अभ्यासः करणीयः इति कोऽपि तं यदि वदेत् तर्हि सः वदति स्म - “जलात् महती भीतिः मम । अन्यच्च अहम् उन्नतकायः अस्मि । यदि अहं कासारे पतेयं तर्हि जले निमग्नः तु न स्याम् । अतः तरणस्य आवश्यकता अपि का ?” इति ।

एकदा सः कृषिक्षेत्रतः प्रत्यागच्छन् आसीत् । वर्षाकालः सः । यदा सः कासारतीरे गच्छन् आसीत् तदा महती वृष्टिः आगता । अन्धकारः अपि आसीत् तदा । अतः किमपि स्पष्टं न दृश्यते स्म । तस्मात् सः कासारे पतितः । ‘अहो, किम् एतत् प्रवृत्तम् ! अहं तरणम् अपि न जानामि । मम मरणं निश्चितम् इदानीम्’ इति चिन्तयन् सः हस्तपादादिकं चालितवान् भीत्या ।

तदा तेन अकस्मात् स्मृतं यत् कासारे अधिकं जलं नास्ति इति । एतत् स्मृत्वा सः कासारतले पादौ स्थापयित्वा तिष्ठन् अचिन्तयत् - ‘अहो, मूर्खता मम ! अधिकजलस्य अभावे अपि मरणभीतिः उत्पन्ना मम । तरणस्य अज्ञानम् एव अत्र कारणम् । मरणभीतितः मम मतिः चिन्तनशक्तिहीना जाता । अतः मया शीघ्रातिशीघ्रं तरणं ज्ञातव्यं, येन पुनः एतादृशी स्थितिः न स्यात्’ इति ।





मायासरोवरम्

५

[वन्यगजान् दूरं प्रेषयित्वा मकरमुखः चरकाचार्यस्य अन्वेषणे उद्युक्तः जातः । अजगरेण गृहीतः चरकाचार्यः स्वस्य प्राणानां रक्षणार्थं ताम्यन् आसीत् । जयशीलः तम् अजगरात् रक्षित्वा यावत् किमपि पृच्छन् आसीत् तावता मकरमुखः तत्र आगतवान् । तस्य दर्शनात् जयशीलस्य हस्तः खड्गस्य त्सरम् अगुह्यात् सहजतया । सिद्धसाधकः स्वस्य मन्त्रदण्डम् उन्नीतवान् । तदनन्तरम्]

म करमुखः चिन्तितवान् आसीत् यत् मम आकारं, मदीयं गजं च दृष्ट्वा एतौ भीतौ भवेताम् इति । किन्तु जयशीलः सिद्धसाधकः च धैर्येण स्थितवन्तौ आस्ताम् । एतस्मात् तस्यैव धैर्यं क्रमेण क्षीयमाणं जातम् । सः यथा चिन्तितवान् तथा एतौ पलायनं न कृतवन्तौ एव । पलायनलक्षणम् अपि न दृश्यते स्म तयोः व्यवहारे ।

अतः सः शूलम् उन्नीय उच्चस्वरेण अपृच्छत् - “भोः, कौ भवन्तौ ? एतस्मिन् अरण्ये किं वा कार्यं भवतोः ?” इति ।

तदा जयशीलः कोपात् खड्गं निष्कास्य - “भवतः आकारस्य दर्शनात् उद्रच्छन्तं हासं निरोद्धुं न शक्नोमि अहम् । मया यत् प्रष्टव्यम् आसीत् तत् भवता एव पृष्टम् । तदस्तु, एतस्मिन् अरण्ये किं कार्यं भवतः ? भवान् यं गजम् आरूढवान् अस्ति सः अपि विलक्षणेन चर्मणा आवृतः अस्ति इति भाति । एषः विचित्रः वेषः किमर्थं धृतः भवता ?” इति अपृच्छत् ।

“अये क्षुद्रमानव ! एतत्सर्वं मां पृच्छतः कियत् धाष्टर्यं भवतः ?” इति वदन् सः



मकरमुखः स्वस्य गजं चोदितवान् अग्रे गमनाय ।

तदा तस्य पुण्डितः स्थितः वीरः मकर-मुखस्य उभौ अपि हस्तौ गृह्णन् - “मकर-मुखमहोदय ! किञ्चित् शान्तः भवतु भवान् । भवान् महावीरः एव इत्यत्र नास्ति सन्देहः । किन्तु भवता न विस्मर्तव्यं यत् स्वस्य उदरे खड्गः इतोऽपि लग्नः अस्ति इति । अतः तयोः वीरयोः विरोधः न श्रेयसे । अन्यच्च, चरकाचार्यः अपि भवतः चिकित्सायां न समर्थः एतावता अपि” इति अवदत् ।

वीरस्य कथनात् मकरमुखः चरकाचार्यं स्मरन् तस्य दिशि दृष्टिं प्रसारितवान् । चरकाचार्यः तु उत्थातुं प्रयतमानः आसीत्, किन्तु न शक्नोति स्म । तस्य पार्श्वे विदारितशिरस्कः अजगरः अपि ताम्यन्

आसीत् । एतत्तर्जं दृष्ट्वा मकरमुखः क्षणकालम् आश्चर्येण स्तब्धः । ततः सः चरकाचार्यम् उद्दिश्य अवदत् - “चरकाचार्य ! मम चिकित्सार्थम् आगतः भवान् किम् अजगर-ग्रहणव्यामोहे पतितः ? प्रायः भवान् अजगरं कन्दमूलसदृशं भावितवान् स्यात् । यदि भवान् इच्छेत् तर्हि तादृशम् अपि गजम् अहं भवते दद्यां, यश्च गजस्यापि गिलने समर्थः स्यात्” इति ।

अनन्तरं सः जयशीलं सिद्धसाधकं च क्रोधेन पश्यन् - “किं भवन्तौ इतोऽपि अत्रैव स्तः ? यदि प्राणाः प्रियाः स्युः तर्हि इतः पलायनं क्रियताम् । अन्यथा मम शूलं भवतोः उरः विदारयिष्यति” इति ।

एतत् श्रुत्वा जयशीलः खड्गम् उन्नीय एकं पदम् अग्रे स्थापितवान् । एतत् दृष्ट्वा वीरः उच्चस्वरेण - “अये खड्गवीर ! अलं साहसेन । एतस्य मकरकायस्य विषये खड्गप्रयोगः किमर्थम् ? एषः तु असहायः इदानीम् । एतस्य उदरे खड्गखण्डः लग्नः अस्ति । यदि सः ततः न निष्कास्येत तर्हि रक्तत्वावकारणतः एषः अचिरात् एव मरणं प्राप्नुयात् अपि । अतः शान्तः भवतु” इति अवदत् ।

“विना कारणम् एतस्य मारणे ममापि इच्छा नास्ति । एतस्य उदरे यः खड्गखण्डः लग्नः अस्ति तस्य अपरार्धं कनकाक्षमहाराज-समीपे अस्ति” इति अवदत् जयशीलः ।

जयशीलस्य वचनं श्रुत्वा महान्तं क्रोधं प्रकटयन् सः मकरमुखः - “भवतः कथनस्य श्रवणात् सिध्यति यत् अहं कः इति भवान् जानाति इति” इति अवदत् ।

“आम् । जानामि । भवान् एतस्मिन्
अरण्ये राजकुमारं राजकुमारीं च अपहृतवान् ।
भवतः उदरे यः खड्गखण्डः अस्ति सः तु
राजकुमारस्य काञ्चनवर्मणः अस्ति” इति
अवदत् जयशीलः ।

“सकलं वृत्तान्तं जानतः भवतः प्राण-
सहिततया स्थितिः न श्रेयसे” इति वदन् गजम्
अग्रे प्रेरयन् तौ उद्दिश्य स्वस्य शूलम् उन्नीतवान्
मकरमुखः । तावति काले वीरः स्वस्य
हस्ताभ्यां तत् शूलं गृहीतवान् । वीरस्य ग्रहणं
निवारयितुं मकरमुखः बलात् शूलम् अग्रे
आकृष्टवान् । एतस्मात् समस्थितितः च्युतः
सन् वीरः भूमौ अपतत् ।

एतस्य सुवर्णावसरस्य लाभं प्राप्नुवन्
जयशीलः झटिति अग्रे गत्वा गजं पृष्ठभागतः
आरुह्य मकरमुखस्य कण्ठं गृहीतवान् ।
अत्रान्तरे भूमौ स्थितः सिद्धसाधकः - ‘जय
महाकालि !’ इति वदन् वीरम् उत्थापितवान् ।
मकरमुखः तु शूलप्रयोगे असमर्थः जातः ।
न केवलं तावत्, सः जयशीलस्य अधीनः
अपि जातः ।

जयशीलः स्वस्य खड्गं मकरमुखस्य
कण्ठस्य पृष्ठभागे गृह्णन् - “अये, वदतु
तावत् । कः भवान् ? किं नाम भवतः ?
यदि भवान् मम आदेशं न पालयेत् तर्हि एषः
मम खड्गः भवतः शिरः शरीरात् पृथक्
करिष्यति” इति अवदत् ।

तदा मकरमुखः अवदत् - “अये मानव !
अहं पराजयं अङ्गीकृतवान् अस्मि” इति ।

तदा जयशीलः अवदत् - “भोः,
पराजयाङ्गीकारमात्रेण किम् ? किं नाम



भवतः ? मम आदेशः विना विरोधं पालनीयः
भवता । हिरण्यपुरस्य राज्ञः कनकाक्षस्य समीपं
नयतु गजम् । राजकुमारः राजकुमारी च कुत्र
गोपितौ इति राजानं वदतु” इति ।

“मम नाम मकरकेतुः इति । राजकुमारी
राजकुमारः च कुत्र स्तः इति कथनाय
राजसमीपं किमर्थं गन्तव्यम् ? तं विषयम्
अत्रैव भवन्तं वदिष्यामि” इति अवदत्
मकरमुखः ।

“किं माम् उद्दिश्य कथनेन ? यत् वक्तव्यं
तत् राज्ञः पुरतः एव वक्तव्यं भवता । अतः
हिरण्यपुरं प्रति गजं नयतु । मध्येमार्गं यदि
पलायनार्थं प्रयत्नः क्रियेत, यदि वा वञ्चना-
मार्गः कोऽपि आश्रीयेत तर्हि एषः मम खड्गः
किं करिष्यति इति स्मर्यते खलु भवता ?”
इति अवदत् जयशीलः ।

मकरकेतुः जयशीलस्य आज्ञाम् अङ्गी-



कृतवान् । स्वस्य गजं हिरण्यपुरं प्रति गमनाय चोदितवान् ।

सिद्धसाधकः गजेन सह आगच्छन् जयशीलम् अवदत् - “जयशील ! हस्तं किञ्चित् प्रसारयतु तावत् । अहम् अपि गजम् आरोहामि” इति ।

जयशीलः हस्तप्रसारेण सिद्धसाधकं गजस्य उपरि उपवेशितवान् । यदा गजः ततः निर्गन्तुम् उद्युक्तः तदा चरकाचार्यः करताडनेन जयशीलस्य अवधानम् आकर्षन् - “महोदय ! क्षणं स्वीयताम् । अस्माकं ग्रामः इतः न बहुदूरे । तथापि एतत् घोरम् अरण्यं तु अतिक्रमणीयम् एव ग्रामं प्राप्तुम् । अत्र सिंहव्याघ्रादयः क्रूरजन्तवः सन्ति । ते अस्मान् न खादेयुः खलु ? इदानीं किं करणीयम् आवाभ्याम् ?” इति अपृच्छत् ।

“अलं भीत्या । अत्र कोऽपि भवतोः

रोम अपि कम्पयितुं न अर्हति । भवन्तौ एतस्य चिकित्सार्थम् उद्युक्तौ आस्तां यत् ततः एव एषः दुष्टः अस्माकं हस्तगतः अभवत् । अतः भवतोः रक्षणम् अस्माकं कर्तव्यम् । भवन्तौ गजम् अनुसृत्य आगच्छताम् । गजं मन्दगत्या नेष्यामः वधम्” इति अवदत् जयशीलः ।

सर्वे हिरण्यपुरं प्रति प्रस्थितवन्तः । किञ्चिद्दूरं गमनानन्तरं चरकाचार्यः अवदत् - “प्रभो, अस्माकं काचित् विज्ञप्तिः अस्ति” इति ।

तत् श्रुत्वा आश्चर्येण पृष्ठवान् जयशीलः - “का सा विज्ञप्तिः भवताम् ?” इति ।

“अहम्, एषः वीरः च प्रातःकालतः एतस्य मकरमुखस्य चिकित्सायाम् उद्युक्तौ स्वः । अन्यस्य कस्यचित् उदरे यदि खड्गः एवं लग्नः स्यात् तर्हि सः एतावता एव यमलोकं गतः स्यात् । किन्तु एषः तु तं खड्गम् आभूषणम् इव उदरे वहति । एतस्मात् अहम् एतस्य परीक्षणं कृतवान् । तदा मया ज्ञातं यत् एषः शीत-रक्तजीवी इति । मम तु भासते यत् एषः जलवासी कश्चित् स्यात् इति” इति अवदत् चरकाचार्यः ।

“भवतः कथनं तु एवं यत् एषः मण्डूकः इव उभयजीवी इति ? जले अपि जीवति एषः, स्थले अपि जीवति इति खलु भवतः कथनस्य तात्पर्यम् ? कनकाक्षस्य कार्यं यदा सिद्धं भविष्यति तदा एतं भवते एव उपायनीकरिष्यामि । तदा भवान् वैद्यशास्त्र-सम्बद्धं यद्यत् गवेषणं कर्तुम् इच्छति तत्सर्वं कर्तुम् अर्हति” इति अवदत् जयशीलः ।

तयोः एतं संवादं श्रुत्वा मकरकेतुः महान्तं

क्रोधं प्राप्तवान् । एतत् जानन् जयशीलः अवदत् - “अये मकरकेतो ! जागरुको भवतु । यदि दुस्साहसं किमपि क्रियेत तर्हि भवतः मुण्डं रुण्डात् पृथग्भवेत् । स्मरतु एतत्” इति ।

अत्रान्तरे कश्चन बाणः कुतश्चित् आगत्य मकरकेतुसमीपे अपतत् । अनन्तरक्षणे उच्च-
ध्वनिः अपि श्रुतः - “अये मकरमुख ! मया यं वन्यकुक्कुटम् उद्दिश्य बाणः प्रयुक्तः सः कुक्कुटः भवता अपहृतः । अतः मम बाणप्रहारस्य रुचिम् आस्वदतां किञ्चित्” इति ।

जयशीलः सिद्धसाधकः च एतं कण्ठ-
ध्वनिम् अभिज्ञातवन्तौ । एवं कथयिता आसीत् भिल्लजातीयः भीमः । सिद्धसाधकः स्वस्य मन्त्रदण्डम् उन्नीय अवदत् - “अये भिल्ल-
भीम ! यदि पुनरपि बाणप्रयोगः क्रियेत तर्हि भवान् महाकाल्याः बलिः भवेत् । स्मरतु एतत् । वृक्षात् अवतरतु तावत्” इति ।

“कः भवान् ? किं भवान् राज्ञः भूत-
वैद्यः ?” इति दूरात् एव अपृच्छत् भिल्ल-
भीमः ।

“अहं न भूतवैद्यः, अपि तु मान्त्रिकः ।

सिद्धसाधकः अस्मि अहम् । यदि वृक्षात्
अवतरणं न क्रियते तर्हि मया मन्त्रः पठ्यते ।
तदा शाखासु आकस्मिकतया अग्निः उत्पन्नः
भविष्यति । भवान् अग्निना दग्धः भविष्यति”
इति अवदत् सिद्धसाधकः ।

“किं सः भिल्लभीमः मां लक्ष्यीकृत्य बाणं
प्रयुक्तवान् ? अहं तु मायासरोवरस्य अधिपतिः
अस्मि । तादृशस्य मम अहो, ईदृशी दुर्दशा !!
अहो, कालस्य विपरिणामः ! किन्तु अहम्
एतत् सर्वथा न सहे । मम गजः इदानीं तं
वृक्षम् उन्मूल्य पातयिष्यति । ततः तं स्वस्य
पादाघातैः मारयिष्यति अपि । तदा एव मम
तृप्तिः” इति वदन् मकरकेतुः स्वस्य गजं
वृक्षसमीपं नीतवान् ।

जयशीलः मकरकेतोः एतं प्रयत्नं
निवारयितुं प्रयत्नं कृतवान् । किन्तु तावता
मकरकेतोः गजः उच्चैः घीडुर्वन् वृक्षसमीपम्
अगच्छत् एव । शिरसा घट्टयित्वा शुण्डया
गृहीत्वा उन्मूल्य वृक्षं भूमौ अपातयत् सः ।
एतस्मात् वृक्षशाखायाम् उपविष्टः भिल्लभीमः
उच्चैः आक्रन्दनं कृतवान् ।

- (अनुवर्तते)





लक्षरूप्यकात्मकः पाषाणः

माधवः विंशतिवर्षीयः दरिद्रः युवकः ।
सः आदिनं क्षेत्रे कार्यं करोति स्म ।
किन्तु उदरं पूरयितुमपि अपर्याप्तः आसीत्
तस्य आयः । अतः सः अधिकं ये अर्जयन्ति
तेभ्यः असूयति स्म ।

कदाचित् तटाकस्य पार्श्वे शिलायाम्
उपविष्टः कश्चन संन्यासी तेन दृष्टः । सः
संन्यासी माधवं पृष्ठवान् - “किं जातं भवतः ?
किमर्थं दुःखी इव भासते भवान् ?” इति ।

तदा माधवः स्ववृत्तान्तं समग्रं निवेद्य -
“श्रमानुगुणं फलं प्राप्तव्यमिति मम इच्छा”
इति अवदत् ।

“जगति प्रयत्नानुगुणं फलं सर्वैः प्राप्यते
एव । अस्मिन् विषये किमर्थं चिन्ता क्रियते
भवता ?” इति संन्यासी पृष्ठवान् ।

“भवतः एष विचारः न समीचीनः इति
अहं चिन्तयामि । अत्र प्रमाणम् अपि दर्शयामि
अहम् । अस्मिन् ग्रामे गर्गः नाम कश्चन

महापण्डितः अस्ति । सः सामान्यजीवनं
यापयति । किन्तु तस्यैव शिष्यः भार्गवः तु
राजास्थाने कार्यं कुर्वन् वैभवेन जीवनं यापयन्
अस्ति । जीवनस्य सकला सुखसम्पत् तेन
अनुभूयमाना अस्ति” इति अवदत् माधवः ।

“गर्गः राजास्थाने उद्योगं प्राप्तुं प्रयत्नं
कृतवान् किम् ?” इति पृष्ठवान् संन्यासी ।

माधवः उक्तवान् - “न, ग्रामं त्यक्त्वा
अन्यत्र गमनं न इच्छति सः” इति ।

“एवं तर्हि प्रयत्नानुगुणम् एव सर्वैः फलं
प्राप्यते इति तु स्पष्टं खलु ?” इति संन्यासी
उक्तवान् ।

किन्तु माधवः एतत् अनङ्गीकुर्वन् उक्तवान्
- “श्रीमन्, अस्मिन् जगति मत्सदृशाः अनेके
सन्ति, येषां विषये अन्यायः एव अभवत् ।
समाने प्रयत्ने कृते अपि केचन एव प्रयत्नानुगुणं
फलं प्राप्नुवन्ति । ये फलं प्राप्नुवन्ति ते अपि
स्वीयं फलम् अन्येभ्यः न यच्छन्ति” इति ।

एतत्सर्वं श्रुतवतः संन्यासिनः मनसि माधवस्य विषये दया उत्पन्ना । अतः सः स्वस्यूतात् एकं पाषाणं निष्कास्य माधवाय दत्त्वा उक्तवान् - “एतत् एकम् अमूल्यं वज्रम् । अस्य मूल्यं लक्षं रूप्यकाणि स्युः । अनेन भवतः जीवनं सुखमयं भवतु” इति ।

माधवः पाषाणं स्वीकृत्य संन्यासिनं प्रणम्य गतः । वर्षानन्तरं पुनः सः संन्यासी माधवं मेलितुम् आगतः । तावति काले माधवस्य जीवने महत् परिवर्तनं दृश्यते स्म । इदानीं सः स्वगृहे वसन् सुन्दर्या पत्न्या सेवकैः च सह सुखेन जीवनं करोति स्म ।

आगतं संन्यासिनं दृष्ट्वा सविनयं नमस्कुर्वन् माधवः उक्तवान् - “मम एतादृशसुखस्य कारणीभूतः भवानेव । भवतः दयया एव अहं सुखी, सम्पद्युक्तः च” इति ।

“भवान् सुखी सम्पद्युक्तः च इति तु दर्शनात् एव ज्ञायते । अदृष्टं भवता सह स्नेहेन

अस्ति । अस्तु, इदानीं मम काचित् जिज्ञासा यत् धनिकः सन् भवान् स्वस्य भाग्यं केभ्यः विभज्यं दत्तवान् ? भवदर्धं चे अत्र कार्यं कुर्वन्तः सन्ति, तेषु कस्मैचित् अपि गृहं क्षेत्रं वा किं दत्तम् ?” इति संन्यासी पृष्ठवान् ।

अनेन वचनेन माधवस्य मुखं विवर्णं जातम् । सः लज्जया उक्तवान् - “भवता मह्यं लक्षरूप्यकात्मकं वज्रं दत्तम् । जीवनस्य सर्वविधं सुखम् अनुभोक्तुं मम मनः समुत्तुकम् आसीत् । अतः अहं सुखानुभवे मग्नः । मम भाग्येन प्राप्ता सम्पत् मया अनुभूयते । अन्यस्य विषये किमर्थम् अहं चिन्तयेयम् ? तस्य प्रयोजनं किम् ?” इति

“भवान् महास्वार्थी । यदा भवतः संमीपे किमपि न आसीत् तदा भवतः इच्छा आसीत् यत् अन्ये मम विषये चिन्तयेयुः इति । किन्तु भवान् यदा धनिकः अभवत् तदा तु अन्यविषये चिन्तनमपि न इष्टवान् भवान् । अतः भवतः



भाग्यं भवन्तं त्यक्त्वा गच्छतु" इति अवदत् संन्यासी ।

एतत् श्रुत्वा भीतः माधवः दैन्यस्वरेण उक्तवान् - "मास्तु स्वामिन् ! एवं मा वदतु । मम एतत् धनधान्यादिकं सर्वं तथैव भवतु । इदानीं वैभवजीवनं त्यक्तुं न शक्यते मया । अतः भवान् एतदर्थं यत् आदिशति तत् करिष्यामि" इति ।

संन्यासी न अङ्गीकृतवान् । तदा एव कश्चन आभरणवणिक् तत्र आगतः, उक्तवान् च - "माधव ! भवता दत्तं वज्रमेव न । सः कश्चन पाषाणः । तस्य मूल्यम् एकं नाणकमपि नास्ति । भवतः पाषाणं प्रत्यर्पयामि । मम लक्षं रूप्यकाणि प्रत्यर्पयतु" इति ।


पश्यतो माधवस्य सर्वा सम्पत्तिः गता । यदा सः एकाकी संवृत्तः तदा संन्यासी तं सान्त्वयन् अवदत् - "माधव, भाग्यं यदा भवता सह आसीत्, तदा भवता परहितचिन्तनं न कृतम् । तस्य फलम् एव एतत् । यत् प्रवृत्तं तत् भ्रममात्रम् इति चिन्तयतु । प्रवृत्तस्य विषये अलम् अधिकचिन्तनेन । जीवनयापनाय यत्

करणीयं तत्र प्रयत्नः भवतु । निष्कपटता भवतु प्रयत्ने । यत् प्राप्यते तेन सन्तृप्यतु" इति ।

तदा माधवः अञ्जलिं बद्ध्वा अवदत् - "स्वामिन् ! इदानीं मया विवेकः प्राप्तः अस्ति । मह्यं तत् वज्रं पुनरपि ददातु । तत् प्राप्य अहं विवेकयुक्तेन मार्गेण जीवनं यापयिष्यामि" इति ।

तत् श्रुत्वा संन्यासी हसन् - "इदानीमपि भवता वस्तुस्थितिः किं न ज्ञाता ? मम हस्ते स्थितः पाषाणः इच्छानुगुणं मूल्यवान् भवति, मूल्यरहितोऽपि भवति । पूर्वं यदा भवान् तटाकस्य समीपे मिलितवान् तदा क्षेत्रे कार्यं कुर्वन् आसीत् । अतः पाषाणः वज्रतां गतः । किन्तु धनं यदा प्राप्तं तदा भवान् श्रमं परित्यक्तवान् । अतः भवदीयं वज्रं पाषाणः जातः । श्रमः एव सर्वस्य कारणम् । अतः पुनरपि कृषिं कुर्वन् जीवनं यापयतु । भूमौ यः विश्वसिति तस्य भूमिः सफला भविष्यति । भूमिरेव सत्यम् । अन्यत् सर्वं भ्रमरूपमेव" इति उक्त्वा माधवम् आशिषा अनुगृह्य ततः निर्गतवान् ।

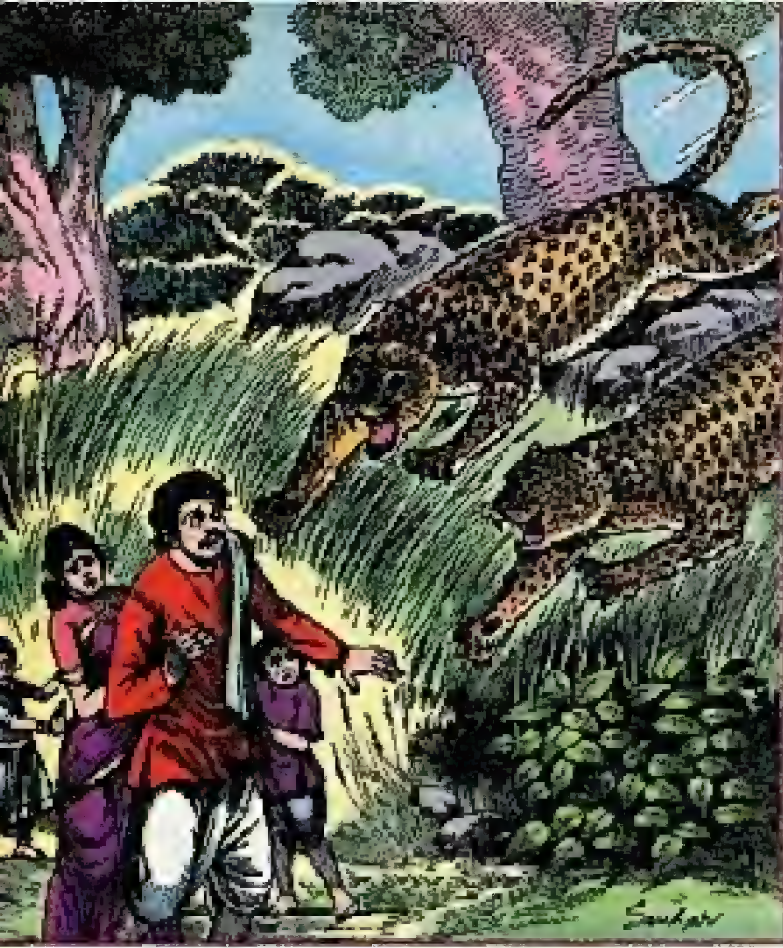




वेताल- कथा

महेशस्य महिमा

हृ ढव्रतो त्रिविक्रमः पुनरपि वृक्षस्य समीपं गत्वा शवं स्कन्धे आरोप्य यथापूर्वं मौनेन श्मशानं प्रति प्रस्थितवान् । तदा शवान्तर्गतः वेतालः अवदत् - “अये राजन् ! एतस्मिन् घोरे अन्धकारे किमर्थं कष्टं सह्यते भवता ? अत्र अपायः यदाकदाचिदपि सम्भवेत् । यदि काऽपि सिद्धिः भवता उद्दिष्टा स्यात् तर्हि अहं वदामि - भवता आश्रितः अयं मार्गः न युक्तः इति । महेशः अपि भवादृशः एव आसीत् । भगवतः वरादिकम् अप्राप्य अपि तेन महिमानः दर्शिताः । किन्तु मन्त्री तम् उद्दिश्य उक्तवान् यत् एषः कश्चन सामान्यः इति । तयोः कथां श्रावयामि भवतः मार्गाचासस्य परिहारार्थम् । तां श्रद्धया शृणोतु



तावत्" इति ।

ततः वेतालेन कथा आरब्धा -

महेशः कश्चन साधारणः गृहस्थः । ग्रामे तस्य कीर्तिः आसीत् । तस्य पत्नी अपि उत्तमा एव । एकः पुत्रः एका पुत्री च स्तः तस्य । तस्य पारिवारिकजीवनं सुखमयम् आसीत् ।

कदाचित् सः राजधानीं द्रष्टुं सपरिवारं गतः । मध्येमार्गम् लघूनि द्वित्राणि अरण्यानि प्राप्यन्ते स्म । एतादृशे कस्मिंश्चित् अरण्ये द्वौ व्याघ्रौ आक्रमणं कृतवन्तौ । महेशः तु कथमपि आत्मानं रक्षितुं शक्तवान् । किन्तु व्याघ्रौ तस्य पत्नीं पुत्रौ च मारितवन्तौ एव ।

एतया आकस्मिकघटनया महेशः नितरां चिन्ताग्रस्तः । सः ग्रामं प्रत्यागतः । ग्रामे स्थिता सम्पत्तिः तेन विक्रीता । ग्रामान्तरे वासाय सः मतिं कृतवान् । समीपस्थे ग्रामे सुदर्शनः

नाम कश्चित् दूरबन्धुः निवसति स्म । सः महेशाय आश्रयं दत्तवान् । तस्य एकं कारणम् अपि आसीत् ।

सुदर्शनः व्यवहारचतुरः, बुद्धिमान् च । कार्यसाधनाय सः अल्पस्य असत्यस्य कथने सङ्कोचं न अनुभवति स्म । सः चिन्तयति स्म यत् महेशसमीपे प्रभूतं धनम् अस्ति इति । तत् धनं कथमपि वशीकरणीयम् इति तस्य इच्छा । धनप्राप्तेः अनन्तरं महेशः गुहात् निष्कासनीयः इति चिन्तयति स्म सः ।

अल्पे एव काले महेशः तस्मिन् ग्रामे जनप्रियतां प्राप्तवान् । सः जनानां साहाय्यं करोति स्म सर्वदा । जनानां सर्वविधसमस्याः निवारयितुं प्रयतते स्म सः । अतः उत्तमा ख्यातिः प्राप्ता तेन ।

तेषु एव दिनेषु भीमनामकस्य गृहे चौर्यं प्रवृत्तम् । भीमः महता श्रमेण किञ्चित् धनं सम्पादितवान् आसीत् । चोरेण तत्सर्वम् अपहृतम् आसीत् । तस्यैव ग्रामस्य कुसीद-वणिक्तः भीमेन किञ्चित् ऋणं स्वीकृतम् आसीत् । ऋणं शीघ्रं न प्रत्यर्पयिष्यते चेत् बलात् गृहम् एव वशीकरिष्यामि इति भीमम् उक्तवान् कुसीदवणिक् । भीमः एतत्सर्वं महेशम् उक्तवान् ।

सर्वं श्रुत्वा महेशः - "भवतः ऋण-प्रत्यर्पणे अहं धनसाहाय्यं करिष्यामि । भवतः गृहे यः चौर्यं कृतवान् सः महत् कष्टम् अनुभविष्यति । तस्य हितं न भविष्यति । याभ्यां हस्ताभ्यां सः चौर्यं कृतवान् तौ हस्तौ भग्नौ भविष्यतः । यत् धनं तेन चोरितं तत् तस्य अन्त्यक्रियायै उपयुक्तं भविष्यति" इति

उक्त्वा भीमाय धनं दत्त्वा तं प्रेषितवान् ।

एतदनन्तरं विचित्रा घटना घटिता । भीमस्य गृहे चौर्यं कृतवान् आसीत् प्रतिवेशी नारायणः एव । रात्रौ सः धेनूनां कृते यदा तृणं यच्छन् आसीत् तदा कश्चन वृषभः शृङ्गाभ्यां तम् अपातयत् । तस्मात् तस्य हस्तौ भग्नौ जातौ । हस्तस्य चिकित्सार्थं गच्छन्तं सुदर्शनः दृष्टवान् । सः तम् अवदत् - “भोः नारायण ! यः चौर्यं कृतवान् तस्य हस्तौ भग्नौ भवताम् इति अस्माकं महेशः शापं दत्तवान् आसीत् । तस्य वाणी महाशक्तियुता । भवतः भग्नौ हस्तौ दृष्ट्वा अहं निश्चितवान् अस्मि यत् भवान् एव भीमस्य गृहे चौर्यं कृतवान् इति । चोरितं धनं भवान् भीमाय प्रत्यर्पयतु । अन्यथा तत् भवतः अन्त्यक्रियायै उपयुक्तं स्यात्” इति ।

एतत् श्रुत्वा नारायणः भीतः । सः स्वस्य अपराधम् अङ्गीकृत्य भीमाय धनं प्रत्यर्पितवान् । महेशस्य पादौ गृहीत्वा प्रार्थितवान् यत् कृपया शापः प्रतिस्वीकरणीयः इति ।

“मया शापः दत्तः इति केन उक्तम् ? भीमस्य दुरवस्थां दृष्ट्वा कोपेन मया यत्किञ्चित् उक्तं स्यात् । अतः अलं चिन्तया । भवान् स्वस्य अपराधं स्वयम् अङ्गीकृत्य पश्चात्तापम् अनुभवति यत् तस्मात् अहं सन्तुष्टोऽस्मि । दिनद्वयाभ्यन्तरे भवतः हस्तौ सम्यक् भविष्यतः । निश्चिन्ततया गृहं गच्छतु भवान्” इति सान्त्वयित्वा नारायणं प्रेषितवान् महेशः ।

आश्चर्यं नाम दिनद्वयाभ्यन्तरे एव नारायणस्य हस्तौ यथापूर्वं जातौ । एतत् दृष्ट्वा सुदर्शनः ग्रामे वार्ता प्रसारितवान् यत् महेशस्य वाणी अमोघशक्तियुक्ता अस्ति, किन्तु महेशः



स्वस्य सामर्थ्यं स्वयं न जानाति इति ।

सः एतं विषयं महेशात् गोपितवान् । महेशस्य मुखात् शुभकराणि वाक्यानि एव निर्गच्छन्तु, हानिकराणि मा निर्गच्छन्तु, इत्येतदर्थं सः जनेभ्यः धनस्य सङ्ग्रहणम् आरब्धवान् ।

महेशसमीपं बहवः जनाः आगच्छन्ति स्म । अल्पे एव काले महेशः एतस्य रहस्यं ज्ञातवान् । ‘मन्नामः आधारेण सुदर्शनः धनं सद्गृह्णन् अस्ति’ इत्यपि सः ज्ञातवान् । एतस्मात् सः सुदर्शनविषये जुगुप्सां प्राप्तवान् । एतेन सः कमपि अनुक्त्वा रात्रौ सुदर्शनस्य गृहं परित्यज्य गतवान् एव ।

कुत्र गन्तव्यम् इति महेशः न जानाति स्म । समग्रायां रात्रौ तेन प्रयाणं कृतम् । प्रातः महती बुभुक्षा तम् अबाधत । समीपे कुत्रापि

कोऽपि जनः ग्रामः वा तेन न दृष्टः । तदा तस्य मनसि विचारः आगतः - 'यदि कोऽपि मां स्वगृहं नीत्वा उत्तमं भोजनं दद्यात् तर्हि वरं स्यात्' इति ।

तस्मिन् एव समये कश्चन अश्वशकटः तस्य समीपम् आगत्य अतिष्ठत् । शकटे उपविष्टः धनिकः तं स्वगृहं नीत्वा उत्तमं भोजनं दत्तवान् ।

प्रवर्तमानं सर्वं स्वप्नः, उत वस्तुस्थितिः इति तेन न ज्ञातम् । सः धनिकं स्ववृत्तान्तम् उक्तवान् । सर्वं श्रुत्वा धनिकः अवदत् - "भवति महिमविशेषः स्यात् इति ममापि भाति । गतेभ्यः चतुर्भ्यः वर्षेभ्यः पञ्चदश-वर्षीयः मम पुत्रः व्याधिग्रस्तः सन् शय्यायां शेते । तस्य वाक्शक्तिः अपि विलुप्ता अस्ति । तस्य व्याधेः निवारणेन उपकरोतु कृपया" इति ।

सः धनिकपुत्रस्य शरीरं हस्तेन स्पृशन् अवदत् - "पक्षाभ्यन्तरे भवतः पुत्रः वक्तुं

समर्थः क्रीडितुं समर्थः च भविष्यति । अतः अलं चिन्तया" इति ।

एतस्याः घटनायाः अनन्तरं चतुर्थे दिने नगरतः कश्चन वैद्यः आगतवान् । सः धनिकं दृष्ट्वा अवदत् - "भवतः पुत्रस्य अस्वास्थ्यस्य विषये अहं श्रुतवान् अस्मि । एतस्य यः रोगः तस्य निवारणार्थम् अपेक्षितां चिकित्साम् अहं जानामि । दशदिनाभ्यन्तरे एतं व्याधिविमुखं करिष्यामि" इति ।

वैद्यस्य वचनम् अवितथं जातम् । दश-दिनाभ्यन्तरे सः स्वस्थः जातः । एतस्मात् महेशस्य कीर्तिः पुनरपि प्रवृद्धा । सर्वे निश्चितवन्तः यत् महेशस्य वाण्यां विशेषशक्तिः अस्ति इति । महेशः अपि एतस्मिन् वचने विश्वसितवान् ।

कदाचित् महेशः नदीतटं गतवान् । तत्र एका निर्धनमहिला वस्त्रं क्षालयन्ती आसीत् । दशवर्षीयः तस्याः पुत्रः शिलाखण्डान् क्षिपन्



क्रीडन् आसीत् । तेन क्षिप्तः एकः शिला-
खण्डः महेशस्य शिरसि लग्नः । वेदनाम्
असहमानः महेशः उच्चैः आक्रन्दनम्
अकरोत् । एतस्मात् भीतः सः बालः पृष्ठतः
पदानि स्थापयन् नद्यां पतितः । माता जानाति
स्म यत् बालः तरणं न जानाति इति । सा
महेशसमीपम् आगत्य - “महेशवर्य ! भवतः
शापस्य कारणतः मम पुत्रः नद्यां पतितः ।
सः तरणं न जानाति । इदानीं तं रक्षितुं भवान्
एव समर्थः” इति अवदत् ।

महेशः तां सान्त्वयन् - “अम्ब ! अलं
चिन्तया । भवत्याः पुत्रस्य किमपि न
भविष्यति । सः तीरं प्राप्स्यति” इति ।

यावत् महेशस्य वचनं न समाप्तं तावता
बालकः कथमपि तरन् तीरं प्राप्तवान् एव ।
तदा सा निर्धनमहिला महेशस्य पादौ गृहीत्वा
- “आर्य ! भवान् साधारणः मानवः न ।
मम गृहे सुवर्णवृष्टिः यथा स्यात् तथा वरेण
अनुगृह्णातु” इति प्रार्थितवती ।

“अम्ब ! यत् अस्मद्वशं नास्ति तत् न
प्रार्थनीयम् । धनं विद्या च प्रयत्नेन प्राप्येते, न
तु वरेण” इति उक्त्वा महेशः ततः निर्गतवान् ।

तस्मिन् एव समये तस्य देशस्य राजा तत्र
आगतः । सः वेषान्तरं धृत्वा देशे सञ्चरति
स्म । सः प्रवृत्तं सर्वं दृष्टवान्, सम्भाषणं च
श्रुतवान् आसीत् । ततः सः महेशविषये
विवरणं सद्गृहीतवान् । राजधानीं प्रतिगतः
सः महेशम् आनाय्य मन्त्रिणः पुरतः तस्य
परिचयं, शक्तिसामर्थ्यादिकं च उक्त्वा
अपृच्छत् - “एतस्य वाक्शक्तेः आधारेण
अहम् आस्थानस्य सर्वान् सर्वसमर्थान् कर्तुम्



इच्छामि । ततः शत्रुराजान् सर्वान् जेष्यामि ।
एतद्विषये भवतः आशयः कः ?” इति ।

तदा मन्त्री अवदत् - “महाराज ! महेशस्य
शक्तौ वैशिष्ट्यं किमपि नास्ति । भीमस्य गृहे
जातं चौर्यं दृष्ट्वा सः सहानुभूतिं दर्शयन् उक्तवान्
यत् चोरस्य हस्तौ भग्नौ भवेताम् इति ।
काकतालीयन्यायेन नारायणस्य हस्तौ भग्नौ ।
दुभुक्षितः सः आहारम् इष्टवान् । काक-
तालीयन्यायेन एव कश्चन धनिकः तस्मै आहारं
दत्तवान् । रोगग्रस्तः बालः स्वस्थः भवतु
इति यदा सः इच्छां प्रकटितवान् तदा अपि
काकतालीयन्यायेन कश्चन वैद्यः आगत्य
बालस्य रोगम् उपशमितवान् । एवं सर्वं
काकतालीयम् एव । एतासु घटनासु एतस्य
वाण्याः सामर्थ्यातिशयः कोऽपि नास्ति” इति ।

मन्त्रिणः वचनं श्रुत्वा क्षणकालं विचिन्त्य

राजा अवदत् - "महेशस्य साहाय्यं वयं स्वीकुर्याम चेत् का हानिः ? यदि लाभः स्यात् तर्हि वरम् ! यदि लाभः न स्यात् तर्हि हानिः तु न" इति ।

तत् श्रुत्वा मन्त्री अवदत् - "महाप्रभो ! महेशस्य वचनैः यदि अस्माकं कोऽपि लाभः न भवेत् तर्हि अस्माकम् उपहासपात्रता स्यात् । अन्धविश्वासे श्रद्धाप्रदर्शनं मूर्खाणां लक्षणम् । भवता ग्रामे सर्वाणि विवरणानि सङ्गृहीतानि सन्ति एव । मम वचनानि शक्तियुतानि इति यदि महेशः भावयति तर्हि निश्चितं यत् तत्सदृशः मूर्खः अन्यः नास्ति इति । तस्य परिवारः कथं दिवं गतः इति भवता ज्ञायते खलु ?" इति ।

मन्त्रिणः वचनं श्रुत्वा आश्चर्यचकितः राजा - "भवता योग्येन क्रमेण विषयः स्मारितः" इति उक्त्वा मन्त्रिणः प्रशंसां कृतवान् । महेशं च सत्कृत्य तदीयं ग्रामं प्रति प्रेषितवान् ।

वेतालः एवं कथां समाप्य अवदत् - "महेशस्य महिमा अस्ति वा न वा इति तु न स्पष्टम् । किन्तु तस्य वाणी शक्तियुता इत्यत्र सन्ति एव प्रमाणानि बहूनि । किं ताः सर्वाः घटनाः काकतालीयाः ? महेशः सज्जनः ।

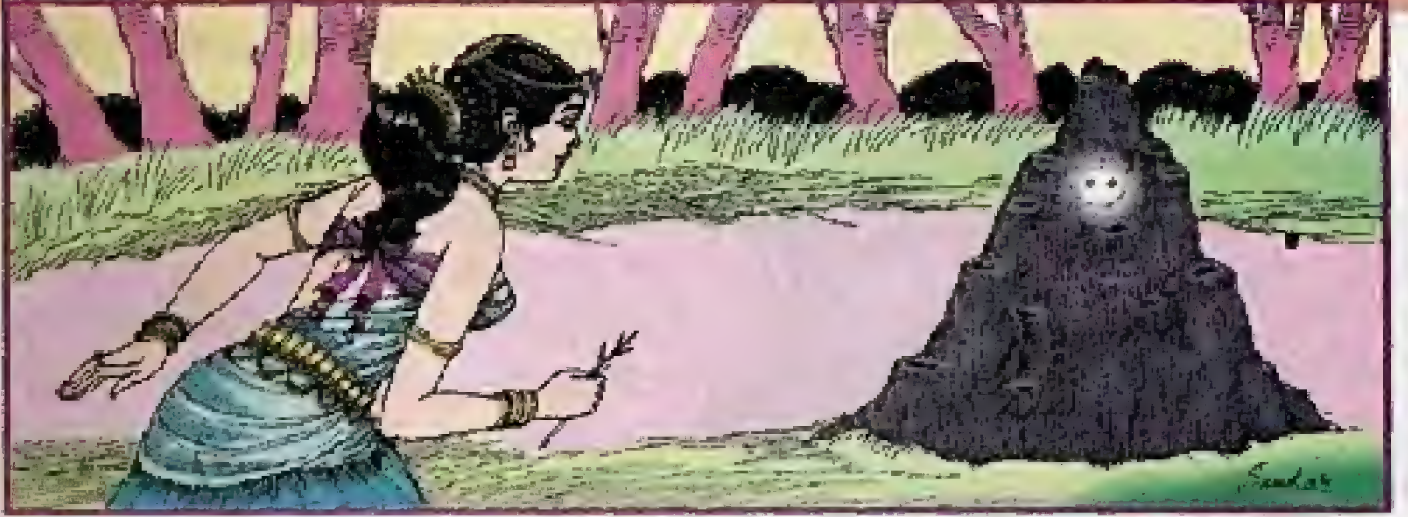
सः कस्यापि अहितं न करोति । एतादृशं तम् अज्ञानिनम् उक्तवान् मन्त्री । किमर्थं तेन तथा उक्तम् ? किं महेशः अज्ञानी ? मन्त्रिणः वचने विश्वसन् राजा किं मूर्खः न ? मम एतेषां प्रश्नानाम् उत्तरं जानन् अपि यदि भवान् न वदेत् तर्हि भवतः शिरः सहस्रधा भग्नं भवेत्" इति ।

तदा राजा त्रिविक्रमः अवदत् - "महेशः पत्नीपुत्रान् बहुधा इच्छति स्म । किन्तु सः व्याघ्राभ्यां तान् रक्षितुं न शक्तवान् । एतस्मात् स्पष्टं यत् तस्य कोऽपि महिमा नास्ति इति । यदि स्यात् तर्हि तद्वलात् सः पत्नीपुत्रान् अरक्षिष्यत् । मन्त्री एतम् एव विषयं राजानं सूचितवान् । तर्कबद्धस्य एतस्य वचनस्य तात्पर्यम् अवगतवान् राजा महेशम् आस्थाने स्थिरतया अनियुञ्जन् सत्कारमात्रं कृत्वा प्रेषितवान् । महेशस्य जीवने काकतालीय-घटनाः आधिक्येन प्रवृत्ताः । एतादृश्यः घटनाः लोके कादाचित्कतया एवं सम्भवन्ति, न तु सर्वदा" इति ।

एवं त्रिविक्रमस्य मौनभङ्गं साधितवान् वेतालः ततः अदृश्यः भूत्वा यथापूर्वं वृक्षस्य शाखाम् अवलम्बितवान् ।



राजकुमार्याः परीक्षा



अरण्येन आवृतस्य सरोवरस्य प्रशान्तः कक्षेन परिसरः । राजा शर्यातिः राज्ञ्या सह तस्य सरोवरस्य तीरे उपविश्य प्रकृतिसौन्दर्यस्य आस्वादनं करोति स्म । तयोः पुत्री सुकन्या पुष्पाणां चयनार्थं वृक्षात् वृक्षं प्रति गच्छन्ती पतङ्गः इव व्यवहरति स्म । अरण्यं प्रति आगमनाय सा पुनः पुनः अवकाशं न प्राप्नोति स्म । अतः इदानीं तम् अवसरं प्राप्य नितरां सन्तुष्टा आसीत् सा । सा सखीभिः पृथग्भूय मयूरान् हरिणान् च अनुसृत्य इतस्ततः धावति स्म ।

एवं व्यवहरन्ती सा अरण्यस्य मध्यभागं प्रविष्टवती । तत्र तया अत्युन्नताः वृक्षाः जलपाताः च दृष्टाः । ताम् एव अन्विष्य आगतानां सखीनां स्वरः अपि दूरात् श्रुतः - 'राजकुमारि ! कुत्रास्ति भवती ?' इति । अन्धकारप्रसारस्य आरम्भः जातः आसीत् । मातापित्रोः समीपं गमनाय कालः सम्प्राप्तः आसीत् । अतः सा सरोवरदिशि पदानि स्थापितवती ।

एवं प्रतिगच्छन्त्या तया एकं चित्ताकर्षकम् अपूर्वं दृश्यं दृष्टम् । वल्मीकस्य मध्ये कान्त्या वज्रम् इव प्रकाशमानं गोलकद्वयं तया दृष्टम् । 'किम् एतत् ?' इति कुतूहलेन परीक्षितवती राजकुमारी । तथापि तत् युगलं किम् इति न ज्ञातम् । अतः सा वृक्षतः लघुशाखां चित्वा शाखाशलाकया तदुभयं विद्धवती ।

अनन्तरक्षणे एव तया कक्षेन चीत्कारः श्रुतः । एषः चीत्कारः कुतः आगतः इति तया न ज्ञातम् । आश्चर्येण भीत्या च स्तब्धा क्षणकालं सा तत्रैव मौनेन स्थितवती । ततः भीत्या सरोवरं प्रति धावितवती च ।

तस्मिन् एव काले सरोवरस्य अपरपार्श्वे स्थिताः अद्भरक्षकाः केनचित् व्याधिना ग्रस्ताः अभवन् । ते चलितुम् असमर्थाः जाताः । दूरदर्शी राजा अवगतवान् यत् कस्यचित् शापः एव एतस्य कारणम् इति । 'कस्य शापः स्यात् एषः ? किमर्थं वा एषः शापः आगतः' इति न ज्ञातवान् राजा ।

कारणम् अन्वेष्टुम् उद्युक्तः राजा इतस्ततः



सञ्चारन् वल्मीकसमीपम् आगतवान् । वल्मीकात् आगच्छत् अस्पष्टक्रन्दनं सः श्रुतवान् । कश्चन संन्यासी दीर्घकालात् तपसि लीनः आसीत् । तत्कारणतः तं परितः वल्मीकः उद्धतः आसीत् । एतत्सर्वम् अवगतं राज्ञा ।

राजा जागरूकतया वल्मीकमृत्तिकाम् अपनीतवान् । तदा कश्चन संन्यासी दृष्टिगोचरः जातः । राजकुमारी विचित्रवस्तुभावनया तस्यैव संन्यासिनः नेत्रे विद्धवती आसीत् । एतस्मात् सः संन्यासी अन्धः जातः आसीत् । तस्मात् कारणात् एव राज्ञः अङ्गरक्षकाः चलनासमर्थाः जाताः आसन् ।

सः संन्यासी कश्चन महात्मा । तस्य नाम आसीत् च्यवनः इति । राजा राज्ञी च तं साष्टाङ्गं प्रणम्य प्रार्थितवन्तौ यत् शापः प्रतिस्वीकरणीयः इति तदा संन्यासी अवदत् यत् यः अपराधं करोति सः प्रायश्चित्तं करोति चेत् शापः स्वयम् एव अपगमिष्यति इति ।

तदा राजा संन्यासिनं निवेदितवान् - “भवान् अस्माकं प्रासादम् आगच्छतु । तत्र

प्रायश्चित्तरूपेण यद्यत् करणीयं तत्सर्वं करिष्यते” इति ।

एतत् निराकुर्वन् संन्यासी अवदत् - “प्रायश्चित्तं तेनैव करणीयं, येन च अपराधः कृतः । राजकुमारी माम् अन्धं कृतवती इत्यतः सा मां परिणीय मम सेवां कुर्यात् । आन्ध्य-कारणतः अहम् इदानीम् अन्यसाहाय्यापेक्षी अस्मि । तथा मम साहाय्यं करणीयम्” इति ।

एतत् श्रुत्वा राजा राज्ञी च चिन्ताक्रान्तौ । या कश्चित् राजाकुमारं परिणीय पट्टमहिषीत्वं प्राप्तुम् अर्हा सा कथं वा वृद्धं कश्चित् संन्यासिनं परिणीय वन्यजीवनं यापयेत्” इति अचिन्तयतां तौ । किन्तु तावता राजाकुमारी एव अग्रे आगत्य पितरम् अवदत् - “तात ! परिसरे मम विशेष-प्रीतिः । कुटीरे वासः करणीयः इति काचित् इच्छा मम अन्तरङ्गे बहोः कालात् गुप्ततया स्थिता आसीत् । ताम् इच्छां पूरयितुम् एव एतत्सर्वं प्रवृत्तं प्रायः । अतः अहम् एतं महात्मानम् एव परिणीय एतस्य सेवां करिष्यामि । अतः अनुज्ञा दातव्या कृपया” इति ।

एतदवसरे अङ्गरक्षकाः यथापूर्वं चलनादि-समर्थाः जाताः । पुत्र्याः अपेक्षायाः अङ्गीकारात् ऋते राजराज्ञयोः अन्यः मार्गः न आसीत् । ततः च्यवन-सुकन्ययोः विवाहः प्रवृत्तः । सुकन्या वैभवजीवनं परित्यक्तवती । आभरणादीनि अपनीय वल्कलं धृत्वा कुटीरे वासम् आरब्ध-वती । पूर्वं प्रासादे तस्याः सेवार्थं दशाधिकाः सख्यः सदा सिद्धाः भवन्ति स्म । इदानीं कुटीरे एकाकिन्या तथा मुनेः सेवा करणीया अभवत् ।

कदाचित् सा सरोवरे स्नानं समाप्य यदा प्रत्यागच्छन्ती आसीत् तदा उभौ सुन्दरौ तरुणौ तस्याः पुस्तः प्रत्यक्षौ जातौ । तौ समानाकारकौ परमसौन्दर्योपेतौ च आस्ताम् । तौ तां प्रशसन्तौ

उक्तवन्तौ - “हे परमसुन्दरि ! भवती कञ्चित् वृद्धं संन्यासिनं परिणीय सुन्दरं तारुण्यं व्यर्थं-कुर्वती अस्ति यत् तदर्थम् आवां विषीदावः । आवाम् अश्विनीकुमारौ । देववैद्यौ आवाम् । आवयोः अन्यतरं परिणीय सुखमयं जीवनं यापयतु । सुखं च अनुभवतु । किम् एतेन कष्टमयेन निस्सारजीवनेन ?” इति ।

एतत् श्रुत्वा सुकन्या नितरां क्रुद्धा जाता । सा तौ भायितवती यत् मया शापः दीयते अधुना इति । तस्मात् भीतौ तौ क्षमां प्रार्थितवन्तौ - “आवां यत् औद्धत्यं प्रदर्शितवन्तौ तस्य निमित्तम् भवत्याः पतिं सुन्दरं तरुणं करिष्यावः । सः दृष्टिशक्तिम् अपि प्राप्यति । एतदर्थं सः एतस्मिन् सरोवरे आवाभ्यां सह सकृत् निमज्जनं कुर्यात् । जलात् बहिः आगमनस्य अनन्तरं काचित् परीक्षा भविष्यति । किं तां सम्मुखीकर्तुं भवती सिद्धा ?” इति पृष्ठवन्तौ तौ ।

मम पत्युः आन्ध्यस्य कारणम् अहम् एव इत्येषः भावः सुकन्यां सदा बाधते स्म । अतः यदा अश्विनीकुमारौ दृष्टिदानप्रस्तावम् उपस्थापितवन्तौ तदा सा सहर्षम् अङ्गीकारं दर्शयितुम् उद्युक्ता । तावता तया स्मृतं यत् एतद्विषये पत्युः सम्मतिः प्राप्तव्या इति । अतः

सा कुटीरं प्रत्यागत्य पतिं प्रवृत्तं सर्वं निवेदितवती ।

“सरोवरात् बहिः आगमनस्य अनन्तरं कीदृशी परीक्षा सम्मुखीकरणीया भवेत् इति तु न ज्ञायते । तथापि अधैर्यं न श्रेयसे । अतः भवती परीक्षासम्मुखीकरणम् अङ्गीकरोतु” इति वदन् च्यवनः स्वस्य अनुज्ञां दत्तवान् ।

ततः सर्वे सरोवरतीरं गताः । “यदा वयं जलात् बहिः आगमिष्यामः तदा भवत्या पत्युः एव हस्तं गृहीत्वा अग्रे गन्तव्यम्” इति सुकन्याम् उक्तवन्तौ अश्विनीकुमारौ ।

ततः त्रयः अपि युगपत् एव जले निमज्जनं कृतवन्तौ । ततः बहिः आगमनसमये त्रयः अपि समानाकारकाः एव आसन् । तेषु च्यवनः कः इति अभिज्ञानं नितरां कष्टसाध्यम् आसीत् सुकन्यायाः ।

सुकन्या तु सामान्या महिला न । सा अश्विनीकुमारयोः क्रीडायाः रहस्यं ज्ञातवती । अतः नेत्रे निमील्य मातरं श्रुत्वा पातिव्रत्यबलेन पतिम् अभिज्ञाय अग्रे गत्वा तेषु अन्यतमस्य हस्तं गृहीतवती । यस्य हस्तं सा गृहीतवती सः च्यवनः एव आसीत् ।

ततः सुकन्या पत्या सह आध्यात्मिकजीवनं यापयन्ती सुखेन जीवितवती ।





मन्दहासात् सौन्दर्यम्

श्रीपुरे श्रीधरः नाम कश्चन धनिकः निवसति स्म । तस्य अपारा सम्पत्तिः आसीत् । तथापि काचित् चिन्ता तं बाधते स्म । चिन्ता-विषयः आसीत् - कुरूपिता । स्वस्य कुरूपं स्मरन् सः सदा चिन्ताक्रान्तः भवति स्म ।

सः विविधानि औषधानि सेवितवान् । यः यः यं यम् उपायं वदति स्म तं तं सः अनुसृतवान् । तथापि तेन सुरुपं न प्राप्तम् ।

कदाचित् कश्चन संन्यासी श्रीपुरम् आगतः । श्रीधरः तस्य समीपं गत्वा तं स्वस्य समस्यां निवेदितवान् । तदा संन्यासी अवदत् - "वत्स ! रूपं तु भगवता दत्तम् । तस्य परिवर्तनार्थं प्रयासः व्यर्थः । भगवतः कृपया भवता अपारा सम्पत्तिः प्राप्ता अस्ति । योग्येन मार्गेण तस्याः उपयोगं करोतु । एतस्मात् सर्वे भवन्तम् आदरेण पश्यन्ति" इति ।

श्रीधरः सम्पत्तेः व्ययं न इच्छति स्म । अतः सः अवदत् - "अन्यं कमपि उपायं वदतु कृपया" इति ।

संन्यासी क्षणकालं विचिन्त्य अवदत् - "हरिपुरे मन्दारः नाम कश्चन युवकः अस्ति । भवतः यत् रूपं ततोऽपि कुरूपं तस्य । तेन सह यदि भवान् कानिचन दिनानि वसेत् तर्हि भवतः मनसि विचारः भवेत् यत् मन्दारस्य रूपात् मम रूपम् एव श्रेष्ठम् इति । काऽपि रेखा ह्रस्वीकरणीया चेत् तस्याः पार्श्वे अपरा दीर्घा रेखा लेखनीया । एतस्मात् पूर्वतनरेखा ह्रस्वा भविष्यति एव" इति ।

श्रीधराय एषा सूचना अरोचत । अल्पं धनं स्वीकृत्य सः हरिपुरं गतवान्, मन्दारेण मिलितवान् च । मन्दारस्य रूपं वस्तुतः अपि अमुन्दरम् आसीत् । एतस्य दर्शनात् श्रीधरेण

कश्चन आनन्दः प्राप्तः ।

मन्दारः यद्यपि निर्धनः, तथापि परिश्रमेण कार्यं करोति स्म । ततः यावत् धनं लभ्यते तेन उदरं पूरयति स्म । श्रीधरः तम् अवदत् - “मम गृहम् आगत्य कानिचन दिनानि वसतु । वस्त्रभोजनादीनि सर्वविधानि सुख-सौभाग्यानि प्राप्स्यन्ते तत्र” इति ।

किन्तु मन्दारः श्रीधरस्य प्रस्तावं निराकुर्वन् उक्तवान् - “ग्रामस्य सर्वे जनाः मां बहुधा इच्छन्ति । अहम् अत्र सन्तोषेण अस्मि । अतः एतस्य ग्रामस्य त्यागस्य विचारः न क्रियते मया” इति ।

तत् श्रुत्वा श्रीधरः अचिन्तयत् - ‘अपार-सम्पत्तौ सत्याम् अपि अहम् असन्तुष्टः अस्मि, एषः च सन्तुष्टः अस्ति । एषः वदति यत् ग्रामस्य सर्वे जनाः माम् इच्छन्ति इति । निर्धनम् एतं जनाः कथं वा इच्छेयुः ?’ इति । स्वस्य सन्देहस्य निवारणार्थं सः ग्रामीणान् मन्दार-विषये पृष्ठवान् । तदा केचन ‘सः परोपकारी’ इति, पुनः केचन ‘सः महा-सज्जनः’ इति, अपरे केचन ‘सः निस्स्वार्थी’ इति च उक्तवन्तः । तेषु कोऽपि तस्य कुरूपविषये किमपि न उक्तवान् एव ।

अतः श्रीधरः कश्चित् मन्दारस्य कुरूप-विषये पृष्ठवान् । तदा सः अवदत् - “यदा अहं मन्दारं पश्यामि तदा तदीयाः सट्टुणाः एव मम नेत्रयोः पुरतः आद्यन्ति । तस्य रूपविषये मया न चिन्त्यते एव” इति ।

श्रीधरेण ज्ञातं यत् सुगुणानामिका तरुणी मन्दारे विशेषानुरक्ता अस्ति इति । सा क्षीरविक्रयणेन जीविकां यापयति स्म । तस्याः



सौन्दर्यम् अनुपमम् आसीत् । सकृत् दृष्टवान् कश्चित् तां पुनः पुनः पश्येत् एव ।

सा द्रष्टव्या इति इच्छा उत्पन्ना श्रीधरस्य मनसि । अतः सः ताम् अन्विष्य गतवान् । ग्रामे क्वचित् तेन सा दृष्टा । तां दृष्ट्वा श्रीधरः आश्चर्यातिरेकेण मूर्च्छां प्राप्य पतितवान् ।

सुगुणा जलसेचनेन तं सचेतनं कृतवती । ततः सा तं पृष्ठवती - “भवान् कथं मूर्च्छां गतः ? किम् अभवत् भवतः ?” इति ।

“भवत्याः सौन्दर्यम् एव अत्र कारणम् । दर्शनमात्रेण सौन्दर्येण वशीकृतः अहं भवतीं परिणेतुम् इच्छामि । अहं महाधनिकः । मम परिणयेन भवती सुखेन जीवनं यापयितुम् अर्हति” इति अवदत् श्रीधरः ।

“अहं मन्दारे अनुरक्ता अस्मि । तमेव अहं परिणेष्यामि” इति अवदत् सुगुणा ।

“मन्दारः मत्तोऽपि सुन्दरः तु न । मम यावती सम्पत्तिः तस्याः शतांशः अपि नास्ति तस्य । एवं स्थिते अपि तस्मिन् अनुरागः किमर्थम् ?” इति पृष्ठवान् श्रीधरः ।

“भवान् किं जानाति तस्य वैशिष्ट्यम् ? सः सर्वदा स्मितवदनः । यदा तस्य मुखे मन्दहासः भवति तदा तदीयस्य मुखस्य सौन्दर्यं तावत् वर्णनातीतम्” इति उक्तवती सुगुणा ।

श्रीधरः अपि हसितुम् इच्छति स्म । किन्तु तस्य मुखात् हासः न निर्गच्छति स्म । अतः सः मन्दारसमीपं गत्वा उक्तवान् यत् हासं मां पाठयतु इति ।

तदा मन्दारः अवदत् - “स्वविषये न्यूनचिन्तनं कृत्वा अन्येषां विषये अधिकं चिन्तनं करोतु । स्वविषये चिन्तनात् अल्पः आनन्दः प्राप्येत । अन्येषां हितस्य चिन्तनेन जीवने सन्तोषस्य पूरः एव भवेत्” इति ।

तदा श्रीधरः अवदत् यत् अन्येषां हितस्य चिन्तनं मया सर्वथा न शक्यते इति ।

तत् श्रुत्वा मन्दारः अवदत् - “ग्रामस्य सीमायां नित्यानन्दः नाम संन्यासी निवसति । सः भवन्तं तादृशीः कथाः श्रावयति यासां

श्रवणात् भवान् उदरोपपीडं हसिष्यति । ततः हासस्य अभ्यासः भवेत्” इति ।

श्रीधरः नित्यानन्दसमीपं गतः । नित्यानन्दः कथाः श्रावितवान् । कथाकथनसमये सः तदा तदा हसति स्म अपि ।

“कथां कथयन् भवान् स्वयं किमर्थं हसति ?” इति आश्चर्येण पृष्ठवान् श्रीधरः ।

तदा नित्यानन्दस्वामी अवदत् - “अहं मम कथां श्रुत्वा न हसामि । कथाकथनसमये भवतः उदरं तु कम्पते स्म । किन्तु मुखे हासस्य छाया अपि न दृश्यते स्म । एतत् दृष्ट्वा हसितं मया” इति ।

“वस्तुतः मया हसितम् एव । अतः एव मम उदरं कम्पते स्म” इति उक्तवान् श्रीधरः ।

“एवम् ! हासः कृतः चेदपि मुखे हासच्छाया तु न दृष्टा । भवतः मनसि प्रायः स्वार्थविचाराः एव सन्ति । अतः हासच्छाया न दृष्टा” इति उक्तवान् नित्यानन्दः ।

इदानीं वस्तुस्थितिं ज्ञातवान् श्रीधरः स्वग्रामं प्रत्यागत्य परोपकारकार्याणि आरब्धवान् । एतदनन्तरं कुरूपं कदापि तस्य खेदाय न अभवत् ।



भारतम् अवगम्यताम्

देशस्य अतीतं वर्तमानं च अवगन्तुम् अगस्ट्मासः सुयोग्यः कालः । अधोनिर्दिष्टाः प्रश्नाः भवतां कुतूहलस्य अभिवर्धकाः सन्ति ।

१. स्वतन्त्रभारतस्य प्रथमम् आयव्ययपत्रं कः उपस्थापितवान् ?
२. भारतस्य कस्य राष्ट्राध्यक्षस्य अधिकारावधिः अल्पकालिकः आसीत् ?
३. मतदानार्हता २१ वर्षीयाणां या आसीत् सा अष्टादशवर्षीयाणाम् अपि भवितुम् अर्हति इति कदा निर्णीतम् ?
४. 'जय जवान् जय किसान्' इत्यनेन सः 'जय विज्ञान' इति केन योजितम् ?
५. लोकसभायाम् अविश्वासनिर्णयप्रस्तावं पारयितुं कति सदस्याः अवश्यं भवेयुः इति नियमः अस्ति ?
६. राज्यसभायाम् उपराष्ट्रपतिः सभापतिस्थानम् अलङ्करोति । तस्य अभावे कः तत् पदम् अलङ्कृतुम् अर्हति ?
७. प्रादेशिकभाषाधारेण आरचितं प्रथमं राज्यं किम् ?
८. मलयालभाषिबहुलः कश्चन प्रदेशः केरलराज्ये नास्ति । तस्य नाम किम् ? स च प्रदेशः कस्य राज्यस्य अधीनः अस्ति ?
९. गोमटेश्वरस्य अपूर्वा मूर्तिः द्रष्टव्या चेत् किं राज्यं प्रति गन्तव्यम् ?
१०. लघुतमः केन्द्रशासितप्रदेशः कः ?
११. भारतस्य प्रथमः कृषिविश्वविद्यालयः कः ?
१२. प्राचीनायाः राष्ट्रियपादकन्दुकस्पर्धायाः नाम किम् आसीत् ?
१३. अण्डमान्-निकोबारद्वीपसमूहस्य नूतनं नाम निश्चितवान् आसीत् सुभाषचन्द्रबोसः । तत् नाम किम् ?
१४. यदा बङ्गालराज्यं विभक्तं तदा कः वसरायूपदे आसीत् ?

(उत्तराणि अग्रिमे मासे)

'जुलै' मासस्य प्रश्नानाम् उत्तराणि

१. गोदावरी ।
२. शिम्ला ।
३. शिम्ला ।
४. वटः ।
५. तृणम् ।
६. वर्णसंयोजनप्रकारः ।
७. जमशेदपुरम् ।



मानवसेवा एव माधवसेवा

राजवरनामके ग्रामे लिङ्गेश्वरः नाम कश्चन निवसति स्म । तस्य पत्न्याः नाम पार्वती इति । तौ अनपत्यौ । लिङ्गेश्वरः सर्वविधरोगाणां चिकित्सायां समर्थः आसीत् । जनाः प्रीत्या यावत् चच्छन्ति तावत् एव स्वीकरोति स्म सः । तेनैव धनेन तृप्त्या जीवनं यापयन्ति स्म । एवम् एव दिनानि गतानि ।

तस्य पत्नी अनपत्यताकारणतः महत् दुःखम् अनुभवति स्म । तया अपूजितः देवः प्रायः कोऽपि न आसीत् । तया अकृतं व्रतम् अपि न स्यात् । तथापि तया सन्तानः न प्राप्तः आसीत् । एकदा सा पतिम् उक्तवती - “भवतः वैद्यशास्त्रं महिलपये किमर्थं कुर्वितः इति मया न ज्ञायते । अन्तर्वेदक्षेत्रनामकं प्रसिद्धं क्षेत्रं किञ्चन अस्ति इति श्रूयते । तत्रत्ये सन्तानसण्डपे रात्रिं यावत् यः शेते सः यदि स्वप्ने फलपुष्पादीनि पश्यति तर्हि सन्तानं प्राप्स्यति इति ख्यातिः अस्ति । अतः आवाम्

अन्तर्वेदक्षेत्रं प्रति गत्वा आगच्छाव” इति ।

एतत् श्रुत्वा क्षणकालं विचिन्त्य लिङ्गेश्वरः पत्नीम् अवदत् - “अन्तर्वेदस्वामी लक्ष्मीनरसिंहः एव । किन्तु देवः वा किं कुर्यात् यत् ललाटे लिखितं तदेव खलु सम्भवेत् ? तथापि भगवतः दर्शनात् पुण्यं तु प्राप्येत एव । अतः आवां तत्र गत्वा आगच्छाव तावत्” इति ।

लिङ्गेश्वरः पत्न्याः वचनं यद्यपि अङ्गीकृतवान् तथापि अन्तर्वेदक्षेत्रं बहुदूरे अस्ति इति ज्ञात्वा सः चिन्ताक्रान्तः जातः । अन्तर्वेदक्षेत्रं प्राप्तुं सुदूरं यावत् पादाभ्यां प्रयाणं करणीयं, पुनः नौकया अगि गन्तव्यं भवति स्म । एतदर्थं धनम् आवश्यकम् एव खलु । अद्यावधि यत् सम्पादितं तत्सर्वम् एतस्याः यात्रायाः निमित्तम् एव आवश्यकं भवेत् ।

सर्वं पत्नीम् उक्त्वा लिङ्गेश्वरः अवदत् - “सम्यक् विचिन्त्य भवती निर्णयं करोतु ।

भवती यथा वदति तथा भवतु" इति ।

पार्वती दीर्घकालं विचिन्त्य अवदत् -
“धनाभावः खलु अस्माकं समस्या । एतदर्थं
गमनात् पूर्वं गृहे सत्यनारायणपूजां व्यवस्थाप्य
ग्रामीणान् सर्वान् निमन्त्रयाम । आगतेषु केचन
वा भवतः चिकित्सां प्राप्तवन्तः भवेयुः एव ।
सर्वेषां पुरतः अन्तर्वेद्याभ्यासप्रस्तावम्
उपस्थापयाम । तदा केचन वा उपायनरूपेण
यत्किञ्चित् धनं दद्युः । एतस्मात् अस्माकम्
धनाभावसमस्या परिहृता भवेत् । एषः
वञ्चनामार्गः तु न । एतं मार्गं बहवः अनुसरन्ति
एव" इति ।

पत्न्याः सूचनायाः अनुगुणं लिङ्गेश्वरः
सत्यनारायणपूजायाः दिनं निश्चित्य ग्रामस्य
सर्वान् जनान् निमन्त्रितवान् । जनाः लिङ्गेश्वरस्य
स्वभावं जानन्ति स्म । 'सः स्वार्थपरः सर्वथा
न' इति जानन्तः ते उदारतया एव उपायनरूपेण
धनं दत्तवन्तः ।

स्वसमीपे यत् धनम् आसीत्, उपायनरूपेण
यत् धनं प्राप्तं तयोः गवनां कृत्वा लिङ्गेश्वरः
चिन्तितवान् यत् एतावता धनेन उभयोः
दरिद्रकुटुम्बयोः निमित्तं गृहं निर्मातुं शक्यते
इति ।

सः स्वस्य चिन्तनं पत्नीं निवेद्य अवदत् -
“एतावत् उपायनं यत् प्राप्तं तत् मयि स्थितस्य
आदरस्य गकारणतः, उत भगवतः कृपया
इति तु मया न ज्ञायते । सर्वं भगवतः लीला”
इति ।

पार्वती प्रत्युत्तरं न उक्तवती । ततः
दिनद्वयाभ्यन्तरे तस्मिन् ग्रामे दिनत्रयं यावत्
निरन्तरवृष्टिः जाता । एतस्मात् समग्रः ग्रामः
एव जलावृतः जातः । चतुर्थे दिने सूर्यकिरणाः
दृष्टाः जनैः ।

वृष्टिः यदा स्थगिता तदा अन्ये इव
लिङ्गेश्वरः पार्वती च ग्रहात् बहिः आगत्य
ग्रामस्य परिस्थितिं दृष्टवन्तौ । तयोः गृहस्य



पुरतः कर्मकरः लक्ष्मणः पत्न्या पुत्रैः च सह आर्द्रशरीरः सन् कम्पमानः वृक्षस्य अधः स्थितवान् आसीत् । दिनत्रयं यावत् जातायाः वृष्टेः कारणतः तदीयं कुटीरं विनष्टं जातम् आसीत् ।

लक्ष्मणस्य शोचनीयां दशां दृष्टवतः लिङ्गेश्वरस्य हृदये करुणा उत्पन्ना । सः लक्ष्मणपरिवारं स्वगृहं प्रति निमन्त्रितवान् । धरणाय शुष्कवस्त्रं दत्तवान् । पार्वती त्वरया तेषां कृते पाकं सज्जीकृत्य प्रीत्या भोजितवती । दिनत्रयं यावत् तैः अनुभूतं कष्टं श्रुत्वा अनुतापं प्रदर्शितवती । विनष्टस्य गृहस्य पुनर्निर्माणं सुकरं तु न आसीत् लक्ष्मणस्य ।

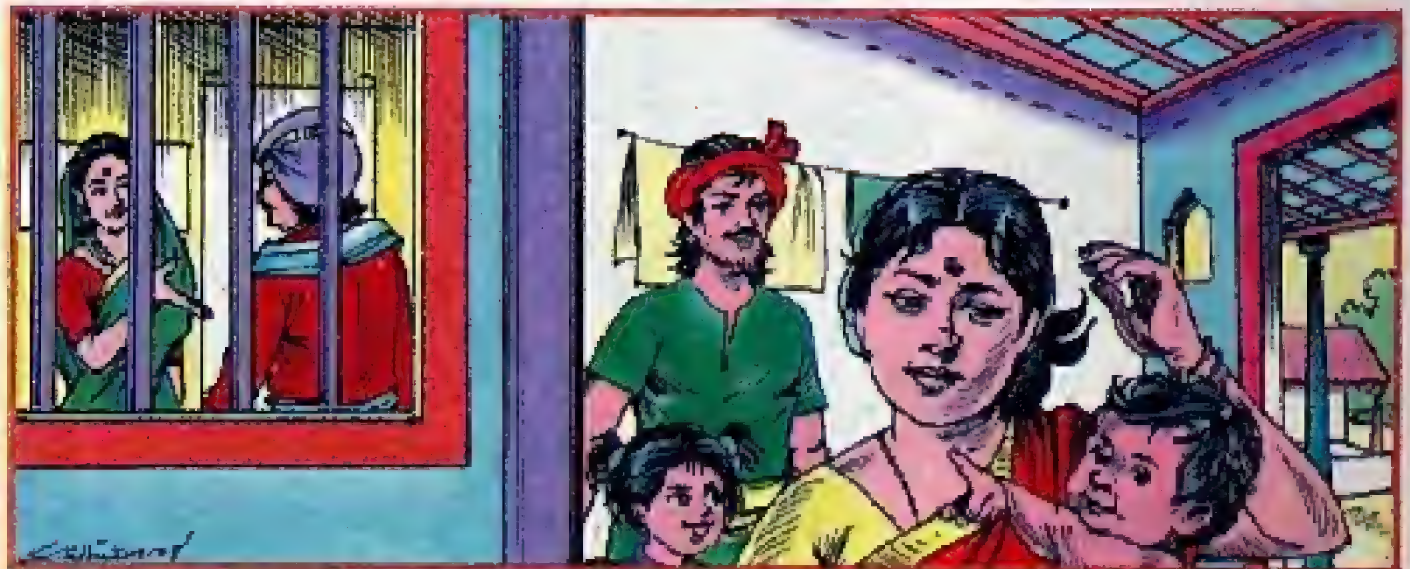
अतः पार्वती पतिम् उक्तवती - "लक्ष्मणस्य पुत्राणां दुरवस्थाम् अहं द्रष्टुं न शक्नोमि । सन्तार्थम् अहम् अन्तर्वेदवासिनः लक्ष्मीनरसिंहस्य दर्शनं कर्तुम् इच्छामि स्म । दीनस्थितौ स्थितान् बालान् एवम् एव परित्वज्य यदि अहम् अन्तर्वेदक्षेत्रं गच्छेयं तर्हि किं भगवान् मयि सन्तुष्टः भवेत् ? सन्तान-प्राप्तीच्छया वयं भगवद्दर्शनार्थं गच्छामः ।

किन्तु तस्मात् सन्तानः भवेत् उत न इति तु केनापि न ज्ञायते । अतः लक्ष्मणाय कुटीरनिर्माणम् एव वरम् इति भाति मम । तेन धनस्य सदुपयोगः भविष्यति" इति ।

पत्न्याः एतानि वचनानि श्रुत्वा लिङ्गेश्वरः नितरां सन्तुष्टः । सः एव गृहसमीपे एव लक्ष्मणाय उत्तमं कुटीरं निर्मापितवान् । कुटीर-प्रवेशसमये लक्ष्मणगृहीयाः लिङ्गेश्वरं तत्पत्नीं च कृतज्ञतापूर्वकं नमस्कृतवन्तः ।

यस्मिन् दिने लक्ष्मणस्य कुटीरस्य प्रवेशः जातः तस्मिन् एव दिने पार्वती एकं स्वप्नं दृष्टवती । स्वप्ने कश्चन दिव्यपुरुषः प्रत्यक्षीभूय अवदत् - "अन्तर्वेदक्षेत्रस्य लक्ष्मीनरसिंहस्य दर्शनात् यावत् पुण्यं प्राप्येत तावदेव पुण्यं प्राप्यते कष्टे स्थितस्य साहाय्यकरणतः । मानवसेवा एव माधव-सेवा । अतः अहं फलं पुष्पं च भवत्यै यच्छन् अस्मि" इति ।

जागरणं प्राप्तवती पार्वती पतिं स्वप्न-विचारम् उक्तवती । एकस्य वर्षस्य अनन्तरं तया एकः सुन्दरः पुत्रः प्राप्तः ।





जीवनमेव यात्रामयम्



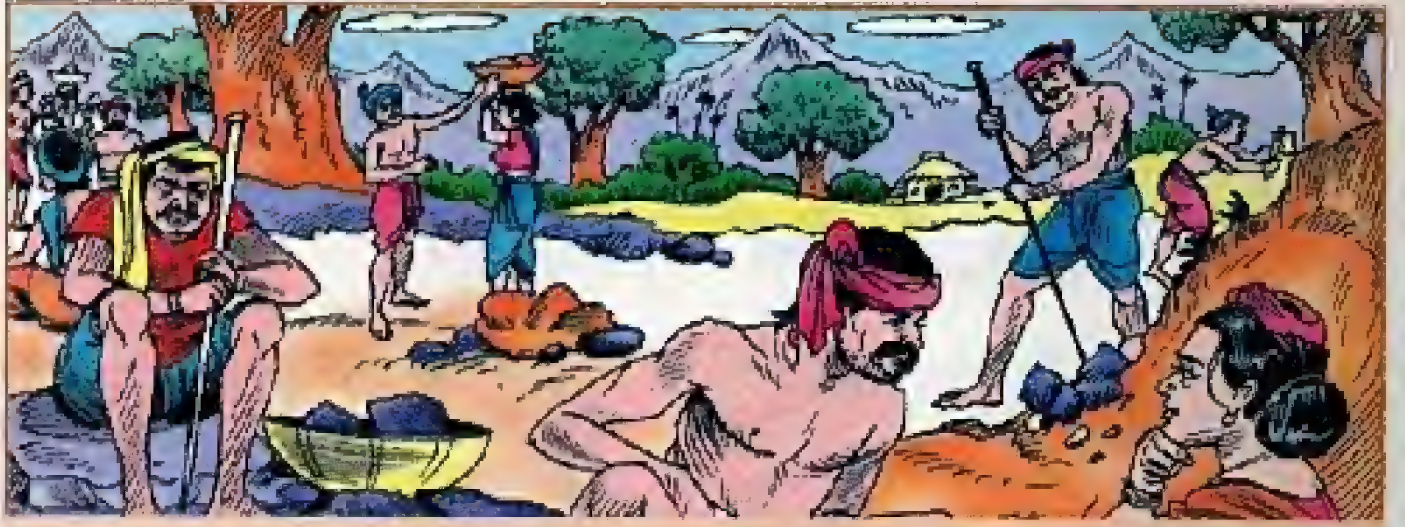
वयं प्रवासं कुर्मः तदा तदा । किन्तु आजीवनं तु प्रवासः न भवति अस्मासु कस्यापि । किन्तु हिमालयपरिसरे हिमाच्छादिते प्रदेशे वसन्तः 'गुजर'-कुलीयाः तु आजीवनं प्रवासं कुर्वन्ति । भारते विरलतया दृश्यमानासु जातिषु अन्यतमा एषा । ते प्रतिवर्षं पटगृहम्, अच्छादकादीनि वस्त्राणि, आहारवस्तूनि, अन्यानि गृहोपकरणानि च अश्वानाम् उपरि आरोप्य सहस्राधिक किलोमीटरदूरं परिक्रमन्ति । नवम्बर-मार्चमासयोः मध्यकाले ते जम्मूप्रदेशे स्थितेषु रैसो-राजोरी-पुञ्चभूतिषु प्रदेशेषु समूहरूपेण वसन्ति । यदा एप्रिल्मासः उपस्थितः भवति तदा हिमालयस्य उन्नते स्थाने स्थितान् शाद्वलान् प्रति गच्छन्ति ते । ग्रीष्मकाले तेषां विश्रान्तिस्थानम् एतत् । यदा सप्टम्बर्मासः सम्प्राप्यते तदा शाद्वलेभ्यः निर्गताः ते जम्मूस्थानि हेमन्तकालीनगृहाणि प्रति आगच्छन्ति ।

ग्रामं संरक्षति देवः

तमिळुनाडुराज्ये चेन्नै समीपे 'मतिङ्गुलयम्' नामकः कश्चन ग्रामः अस्ति । नारिकेलवृक्षबहुले समुद्रतीरे अस्ति सः ग्रामः । तस्य ग्रामस्य जनाः देवालयस्थे देवे महतीं श्रद्धां वहन्ति । तत्रत्यः आराध्यदेवः अस्ति मुनियप्प-स्वामी । सः स्वामी एव ग्रामस्थानि १३२ गृहाणि संरक्षति ।

तत्रत्याः वदन्ति यत् अद्यावधि ग्रामे एकम् अपि चौर्यं न जातम् इति । तत्रत्यानां गृहाणां न द्वाराणि, न वा दृढाच्छादनानि । यदि द्वाराणि, दृढाच्छादनानि वा क्रियेरन् तर्हि देवः कुप्यति इति भावयन्ति तत्रत्याः । द्विशताधिकवर्षेभ्यः पूर्वं निर्मितस्य मन्दिरस्यापि न सन्ति द्वाराणि, न वा दृढानि आच्छादनानि !





कासारस्य निर्माणम्

ना रायणः सीतापुरस्य ग्रामाधिकारी ।
 कदाचित् सीतापुरे क्षामस्थितिः उत्पन्ना ।
 तदा नारायणः चिन्तितवान् यत् अग्रे अपि
 क्षामकाले कष्टं यथा न स्यात् तथा कर्तुं ग्रामे
 एकः कासारः निर्मातव्यः इति । एतदर्थं
 महाराजस्य अनुज्ञा, आवश्यकं धनं च
 प्राप्तम् । नारायणः द्विशतं कर्मकरान् एतदर्थं
 नियोजितवान् ।

कार्यं तु आरब्धं, किन्तु तत् मन्दगत्या
 अग्रे सरति स्म । सर्वे कर्मकराः समये न
 आगच्छन्ति स्म । केचन कार्यान्तरस्य व्याजं
 कथयन्तः शीघ्रं गच्छन्ति स्म । ये केचन
 तिष्ठन्ति स्म, ते अपि वार्तालापादिना कालं
 यापयन्ति स्म । अतः मासद्वयम् अतीतं चेदपि
 द्विपादपरिमितं खननम् अपि न जातम् ।

एतदभ्यन्तरे एव भूषणः नाम कश्चन तं
 ग्रामम् आगतवान् । सः धनिकः । सः जानाति
 स्म यत् क्षामकारणतः बहवः तं ग्रामं परित्यज्य
 गच्छन्तः सन्ति इति । तादृशेभ्यः सः अल्प-

मूल्येन क्षेत्राणि क्रीतवान् । एवं ग्रामस्य
 पादोनभागमिता भूमिः तेन क्रीता । सोऽपि
 स्वस्य भूमेः मध्ये अपि एकं कासारं निर्मातुम्
 इष्टवान् । 'ग्रामाधिकारिणः यः कासारः
 अस्ति ततोऽपि द्विगुणितविशालः स्यात्
 मदीयः' इति सः अचिन्तयत् । एतदर्थं सः
 शतं कर्मकरान् योजितवान् । मासाभ्यन्तरे
 तस्य कासारः सिद्धप्रायः ।

एतत् दृष्ट्वा नारायणः आश्चर्यचकितः ।
 भूषणः यावत् वेतनं ददाति स्म ततोऽपि
 अधिकं वेतनं ददाति स्म नारायणः । कर्म-
 कराणां संख्या अपि अधिका आसीत् ।
 कासारस्य आकारः अपि अल्पः । तथापि
 कार्ये प्रगतिः तु नितरां मन्दा ।

एतदर्थं नारायणः कासारं परितः वृत्तिं
 कारितवान् । वृत्तेः एकस्मिन् भागे द्वारं
 निर्मितम् ! तत्र एकः रक्षकः नियोजितः !
 विलम्बेन आगन्तारः प्रवेशं नार्हन्ति इति
 नियमः कृतः । ये सम्यक् कार्यं न कुर्वन्ति

तेभ्यः वेतनं न दीयते इति घोषितम् । कार्यकाले बहिर्गमनस्य निषेधः अपि कृतः । एतस्य सर्वस्य पर्यवेक्षणार्थं कस्यचन पर्यवेक्षकस्य नियुक्तिः अपि कृता ।

एतस्मात् कर्मकराणाम् आगमनं गमनं च समये जातम् । परस्परवार्तालापः अपि न्यूनः जातः । तथापि कार्यप्रगतिः न दृश्यते स्म ।

एतस्य कारणं किम् इति नारायणेन अन्वेषणम् आरब्धम् । तस्मात् ज्ञातं यत् केचन रक्षकाय धनं दत्त्वा, मधुराणि वचनानि उक्त्वा वा विलम्बेन आगच्छन्ति इति । केचन कार्यं कुर्वन्तः अपि कार्ये श्रद्धां न प्रदर्शयन्ति स्म । किन्तु एतदध्यन्तरे भूषणस्य कार्यम् अन्तिमघट्टे आसीत् । नारायणः एतस्य रहस्यं ज्ञातुं भूषणस्य गृहं गत्वा स्वस्य कष्टं निवेद्य कार्यप्रगतेः कारणं पृष्ठवान् ।

तदा भूषणः अवदत् - “दोषः न कर्मकरेषु अस्ति, प्रत्युत भवति अस्ति । भवान् कासारनिर्माणाय राज्ञः धनं व्ययीकुर्वन् अस्ति, अहं च स्वधनं व्ययीकुर्वन् अस्मि । एषः एव

आवयोः कार्यस्य भेदः” इति ।

“कार्यं तु कर्मकराः एव खलु कुर्वन्ति ? फले भेदः ततः एव खलु भवति ?” इति अपृच्छत् नारायणः ।

“धनं राज्ञः इत्यतः राज्ञा निश्चितं वेतनं भवान् कर्मकरेभ्यः ददाति । धनं मदीयम् इत्यतः अहं कर्मकरस्य कार्यसामर्थ्यस्य अनुगुणं वेतनं ददामि । भवतः कर्मकराः जानन्ति यत् कार्यं न कृतं चेदपि वेतनं प्राप्यते एव इति । अहं तु तस्मै अधिकं वेतनं ददामि, यः अधिकपरिश्रमं करोति । अतः मम सर्वे कर्मकराः अधिकवेतनप्राप्त्यर्थं परिश्राम्यन्ति । अन्यच्च धनं मदीयम् इत्यतः अहं समग्रं कार्यं स्वयं परिशीलयामि । राज्ञः धनम् इत्यतः भवान् कादाचित्कतया कार्यं पश्यति । एतस्य कारणतः एव फले भेदः” इति ।

दोषः कुत्र इति नारायणः इदानीं ज्ञातवान् । अतः सः अनन्तरदिने एव स्वकार्यशैल्यां परिवर्तनम् आनीतवान् । तस्मात् शीघ्रातिशीघ्रम् एव तदीयः कासारः अपि निर्मितः जातः ।



केरलीया जानपदकथा

समुद्रस्य भूप्रदेशात् जातानां नील-सरोवराणां कारणतः, ताल-नारिकेल-वृक्षमयसमुद्रतीराणां कारणतः, अपूर्वस्य प्राकृतिकसौन्दर्यस्य कारणतः च केरल-राज्यम् उच्यते - 'दैवभूमिः' इति ।

'केरल'पदं 'केर'शब्दात् उत्पन्नम् । मलयालभाषायां केरपदस्य अर्थः भवति नारिकेलवृक्षः इति । केरलं भारतस्य लघु-तमराज्येषु अन्यतमम् अस्ति । ३८,८५५ चतुरस्रकिलोमीटरात्मकं विस्तीर्णम् एतस्य राज्यस्य । तन्नाम देशस्य १% भागः । अत्रत्या जनसंख्या ३१८,३८,६१९ मिता ।

१९५६ तमे वर्षे केरलराज्यस्य रचना जाता । तिरुवाङ्कुरुकोचिन्संस्थानाधीनान् प्रदेशान्, मद्रासशासनाधीनं मलवारप्रदेशं च संयोज्य केरलराज्यं निर्मितम् ।

एतत् राज्यं दीर्घाकारकम् अस्ति । अरेबियन्समुद्रतः पश्चिमघट्टपर्यन्तम् अस्ति एतस्य विस्तारः । एतस्य उत्तरभागे कर्णाटकराज्यं, पूर्वभागे तमिळुनाडुराज्यं, पश्चिमभागे अरेबियन्समुद्रः च अस्ति । १००% साक्षरतां साधितवत् राज्यं देशे केरलम् एकम् एव । केभ्यश्चित् वर्षेभ्यः पूर्वम् एव तेन एषा सिद्धिः प्राप्ता ।

व्यवहारः निरुद्धः, किन्तु...

तस्य नाम 'कायङ्कुलं कोचुन्निः' इति ।

कायङ्कुलंग्रामः तिरुवाङ्कुरुसंस्थानस्य अधीनः आसीत् । कायङ्कुलंग्रामे तदितरत्र वा शूरत्वेन दयापरत्वेन च तत्समानः विरलतया एव लभ्यते स्म ।

कोचुन्निः निर्धनकुले जातः । जात्या मुस्लिमः सः । प्रतिदिनं नमस्काराय पञ्चवारं यवनालयं गच्छति स्म सः । यदा तथा गन्तुं न शक्यते तदा प्रार्थनास्मारकध्वनिम् अप्रतीक्षमाणः सः प्रार्थनावस्त्रं भूमौ प्रसार्य



जानुभ्यां पश्चिमाभिमुखम् उपविश्य यथाकालं प्रार्थनां समर्पयति स्म ।

तारुण्ये महत् दारिद्र्यकष्टम् अनुभूतम् आसीत् कोचुन्निना । अतः धनिकानां, महावणिजां, कुसीदवणिजां च विषये तस्य महान् क्रोधः । किन्तु दैवदुर्विपाकात् कस्यचित् वणिजः आपणे कार्यं करणीयम् आसीत् तेन ।

तस्य स्वामी न कठोरः । एतस्य श्रमशीलतां दृष्ट्वा सः सन्तुष्टः आसीत् । कथं ग्राहकाणां तृप्तिः करणीया, व्यवहारपरिशुद्धता कथं रक्षणीया इत्यादिकं सर्वं सः कोचुन्निं बोधितवान् आसीत् ।

कोचुन्निः प्रातः आगत्य स्वामिनः गृहात् कुञ्चिकां नीत्वा आपणम् उद्घाट्य स्वामिनः आगमनं प्रतीक्षते स्म । सायं स्वामिनः निर्गमनस्य अनन्तरम् आपणं समग्रं स्वच्छी-

कृत्य द्वारं पिधाय कीलयित्वा कुञ्चिकां स्वामिनः गृहे ददाति स्म । स्वामिनः पत्नी तस्मै प्रतिदिनं भोजनं ददाति स्म । तत् भोजनं पाथेयपात्रे निधाय गृहं नीत्वा विधवया मात्रा



सह भुङ्क्ते स्म सः ।

एकदा सायंकाले यदा कोचुन्निः कुञ्चिकां स्वामिने प्रत्यर्प्य गृहं गन्तुम् उद्युक्तः तदा कक्षेन सुपरिचितः ग्राहकः आतङ्कपूर्णतया पदानि स्थापयन् आपणिकं द्रष्टुम् आगतवान् । “किं भवान् आपणस्य पिधानं कृतवान् एव ?” इति पृच्छन् सः आपणिकगृहस्य अङ्गणे स्थितवान् ।

“आम् । किं भवान् किमपि अपेक्षते स्म ?” इति पृष्टवान् आपणिकः ।

“महोदय ! अहम् इदानीम् एव शर्कराम् इच्छामि । श्वः मम कनिष्ठपुत्रस्य जन्मदिनम् । श्वः उषसि एव देवालये पूजा करणीया ।

एवं हि श्रूयते...

केरलविषये एवं हि श्रूयते - विष्णोः अवतारभूतः परशुरामः केरलं सृष्टवान् इति । एकविंशतिवारं प्रपञ्चपर्यटनं कृतवान् परशुरामः तपसः निमित्तं देवान् स्थलं पृष्टवान् । तदा देवाः उक्तवन्तः यत् भवान् एव योग्यं स्थलं चिनोतु इति । अतः सः गोकर्णपर्वते स्थित्वा स्वकीयं परशुं समुद्रे क्षिप्तवान् । तदा यत्र परशुः पतितः तावत्पर्यन्तं जलम् अपगतं, भूमितलं च दृष्टिगोचरतां गतम् । एवं समुद्रस्य अपसरणात् सृष्टा भूमिः एव केरलम् इति उच्यते इति जनाः भावयन्ति ।

जानपदनृत्यानि

केरले जानपदनृत्यप्रकाराणां बाहुल्यं दृश्यते । अत्र दृश्यमानाः प्रकाराः इदानीं देशस्य इतरभागेषु अपि दृश्यन्ते । 'कूथु' नामकम् एकपात्राभिनयस्वरूपकं नृत्यम् अत्र अति-प्रसिद्धम् । 'चक्यार्' नामकः नटः अत्र विविधानि पात्राणि अभिनयति । एतत् कूथुनृत्यम् एतदर्थम् एव रचिते 'कूथम्बालम्'-नामके नृत्यमण्डपे प्रचलति ।

कूडिकाट्टम् इत्येषः तत्रत्यस्य जानपदनृत्यस्य



अपरः प्रकारः । कथक्कली तु अन्यः नृत्यप्रकारः, यश्च समग्रेण देशेन ज्ञायते । वैभवोपेतानि आभरणवेषभूषादीनि, वर्णमयः मुखालङ्कारः, बहुवर्णशोभितं किरीटम् इत्यादीनि कथक्कलीनृत्यस्य वैशिष्ट्यानि । नृत्यस्य कथा पुराणं जानपदकथां वा अवलम्बते । मोहिनियाट्टम्, थुल्लाल्, कैकोट्टिकलि इत्यादीनि अपि केरलीयनृत्यप्रकारेषु अन्यतमानि ।



इदानीं यदा अहं कुतश्चित् प्रत्यागतः तदा मम पत्नी उक्तवती यत् श्वस्तनपूजायाः निमित्तं यत् पायसं सज्जीकरणीयं तदर्थं गृहे शर्कराकणिका अपि नास्ति इति । एतस्मिन् असमये कुत्र वा शर्करा प्राप्येत ? किं भवान् मम साहाय्यं कर्तुं शक्नुयात् ?" इति दैन्येन पृष्टवान् सः ग्राहकः ।

"अस्तु, प्रयत्नं करोमि" इति तम् उक्त्वा आपणिकः मुखद्वारसमीपे गच्छन्तं कोचुन्निम् उद्दिश्य - "कोचुन्ने, भोः कोचुन्ने ! अत्र आगच्छतु । एषः अस्माकं सुपरिचितः ग्राहकः शर्कराम् इच्छति त्वरया । एतम् आपणं नीत्वा एतस्मै शर्करां दत्त्वा आगच्छतु" इति आदिशत् ।

"अस्तु महोदय ! इदानीम् एव आपणं गमिष्यामि" इति स्वामिनम् उक्त्वा - "श्रीमन् ! आगच्छतु, आपणं गच्छाव"

करकौशलवस्तूनि



केरलीयाः करकौशलवस्तुनिर्माणविषये सिद्ध-
हस्ताः । केरलीयाः कलाकारपरिवाराः विश्व-
कर्माणं स्ववंशस्य पूर्वपुरुषं मन्यन्ते । विश्वकर्मा
देवलोकस्य कलाकारः । अत्र शिलाधात्वादीनां
शिल्पस्य यावत् प्राधान्यं, ततोऽपि अधिकं
प्राधान्यं दृश्यते काष्ठशिल्पस्यैव । वेणुशिल्पं,
गजदन्तशिल्पं चापि एतस्मिन् राज्ये प्रसिद्धम् अस्ति ।
किन्तु एषु दिनेषु गजदन्तस्य उपयोगः निषेधितः अस्ति ।
नारिकेलफलस्य आवरणे चित्रादिनिर्माणम् अपि केरले
प्राधान्येन प्रचलति ।

केरले दृश्यमानम् अपरं शिल्पं नाम कांस्यशिल्पम् । देवदेवतादीनां मूर्तयः अत्र कांस्येन
निर्मायन्ते । दीपनिर्माणकला अपि अत्र विशेषतः दृश्यते । विविधाकारकाः दीपाः अत्र उपलभ्यन्ते ।
लोहदर्पणकला अपि एतस्मिन् एव राज्ये दृश्यते । एषा कला चतुश्शतवर्षेभ्यः पूर्वम् एव अत्र
आरब्धा । लोहस्य विशेषसंस्कारेण काचकं विनैव प्रतिबिम्बदर्शनयोग्यः दर्पणः निर्मायते ।

नारिकेलफलावरणस्थाभिः शलाकाभिः अनेकानि वस्तूनि निर्मायन्ते । कटाः, पादशोधकानि
इत्यादीनि तेषु अन्यतमानि ।

इति ग्राहकम् उद्दिश्य अवदत् कोचुन्निः ।

समयस्य व्यर्थता न करणीया इति
चिन्तयित्वा तेन ग्राहकेण सह वेगेन प्रस्थितवान्
कोचुन्निः । यदा आपणसमीपम् आगतं तदा
कोचुन्निः स्मृतवान् यत् त्वरावशात्
आगमनसमये कुञ्चिकायाः आनयनम् एव
विस्मृतम् इति । स्वगृहं प्रति निर्गमनात् पूर्वं
कोचुन्निः कुञ्चिकां स्वामिनः पत्न्यै दत्तवान्
आसीत् ।

"श्रीमन् ! अहं क्षन्तव्यः । आगमनसमये
मया कश्चन लोपः कृतः । कुञ्चिकायाः
आनयनम् एव विस्मृतम् आसीत् मया" इति

अगस् - २००२





ग्राहकम् अवदत् कोचुन्निः ।

“किम् उक्तं भवता ? कुञ्चिका एव न आनीता इति ? कुञ्चिकां विना आपणस्य उद्घाटनं कथम् ? महामूर्खः भवान् ! मया तु त्वरया शर्करा अपेक्ष्यते । मूर्खः भवान् मम त्वरां न जानाति” इति तर्जितवान् सः ग्राहकः ।

“श्रीमन् ! मया दोषः कृतः । अतः अहं क्षन्तव्यः । क्षणं तिष्ठतु । शर्कराप्राप्तिमार्गं कमपि चिन्तयामि अहम्” इति उक्त्वा कोचुन्निः चिन्तनम् आरब्धवान् ।

तेन आपणः समग्रः सकृत् परीक्षादृष्ट्या दृष्टः । आत्मना अधीता ‘कलरि’विद्या तेन स्मृता । तस्याः उपयोगेन सः आपणस्य छदौ स्थितम् एकं मृच्छदं भञ्जितवान् । ततः अन्तः प्रविश्य पृष्ठभागस्य द्वारम् उद्घाट्य शर्करां स्वीकृत्य यथापूर्वं पृष्ठभागद्वारं पिधाय येन

मार्गेण गतं तेनैव मार्गेण प्रत्यागतवान् । शर्करां ग्राहकाय दत्तवान् च ।

शर्करां प्राप्य सन्तुष्टः सः ग्राहकः - “भवान् एवम् उपकारशीलः इति अहं न जानामि स्म । भवतः स्वामिनं मम कृतज्ञताः ज्ञापयतु” इति उक्त्वा कानिचन नाणकानि कोचुन्निः दत्त्वा ततः प्रतिगतवान् ।

ग्राहकः सन्तोषेण गतः इत्यतः कोचुन्निः अपि नितरां सन्तुष्टः । ‘ग्राहकस्य सन्तोषः मम स्वामिनः अपि सन्तोषाय । अतः मम कृत्येन स्वामी सन्तुष्टः स्यादेव’ इति अचिन्तयत् सः ।

यदा कोचुन्निः गृहं प्रत्यागतः तदा स्वामी तम् उद्दिश्य - “भवान् कुञ्चिकाम् अस्वीकृत्य एव गतवान् । भोः, सः ग्राहकसज्जनः कुत्र गतः ?” इति अपृच्छत् ।

“सः तु शर्करां प्राप्य स्वगृहं गतवान् । तस्मै यावत् आवश्यकं तावतीं शर्कराम् अहं दत्तवान् अस्मि । एतस्मात् नितरां सन्तुष्टः सः शर्करामूल्यं मङ्गं दत्त्वा ततः निर्गतवान्” इति उक्त्वा नाणकानि यजमानाय दत्तवान् कोचुन्निः ।

धनं प्राप्य अपि आपणिकः न सन्तुष्टः । सः सन्देहेन कोचुन्निम् अपृच्छत् - “कुञ्चिकां विना भवता कथम् आपणः उद्घाटितः ?” इति ।

“मया आपणः न उद्घाटितः एव” इति वदन् कोचुन्निः आत्मना कृतं विस्तरेण विवृतवान् ।

“भवान् एतादृशवञ्चनाविद्यायाम् अपि निपुणः इति भाति । तदस्तु, इदानीं भवान्

दर्शनयोग्यानि स्थलानि

केरले दर्शनीयानि स्थलानि सन्ति बहूनि । समग्रं राज्यम् एव प्राकृतिकसौन्दर्येण सुशोभते । अत्र बहूनि अभयारण्यानि अपि सन्ति । इडुक्किजनपदे तेक्काडिनामके स्थले स्थितं पेरियार्-अभयारण्यं तावत् नितरां सुप्रसिद्धम् । पेरियार्नद्याः प्रवाहम् अवरुध्य निर्मितस्य सेतोः कारणतः यत् जलागारं निर्मितं तेन आवृतम् अस्ति एतत् अभयारण्यम् । व्याघ्रसन्ततिसंरक्षणस्य अङ्गतया एषः प्रदेशः १९७८ तमे वर्षे व्याघ्रावासत्वेन परिगणितः । अत्र गजाः, वन्यमहिषाः, हरिणाः, डयनसमर्थाः विक्रोडाः इत्यादयः अपि वसन्ति । अत्रत्ये सरोवरे गजाः मज्जन्तः शुण्डया जलं गृहीत्वा यत् सिञ्चन्ति तत् तु नितराम् आकर्षकम् अस्ति ।

मुन्नार्पर्वतः, तालपडिक्कशोभितं कोचिन्तीरं, अतिरम्पल्लीजलपातः, तिरुवनन्तपुरसमीपे स्थितानि कोवलं-प्रभृतीनि समुद्रतीराणि इत्यादीनि अत्रत्यानि दर्शनीयस्थलेषु अन्यतमानि ।

तेन कश्चन मार्गः आश्रितः आसीत् । किन्तु सः व्यवहारः एव तदीयस्य उद्योगस्य नाशस्य कारणं जातः आसीत् । एतस्मात् नितरां खिन्नः कोचुन्निः विना प्रतिवचनं स्वामिना दत्तं धनं स्वीकृत्य ततः निर्गतवान् । धनिकानां विषये तस्य या असन्तुष्टिः आसीत् सा एतया घटनया अधिका जाता ।

गृहं गच्छतु" इति उक्त्वा आपणिकः तं प्रेषितवान् । कोचुन्निः पाथेयपात्रं स्वीकृत्य ततः स्वगृहं प्रति गतवान् । अनन्तरदिने यदा कोचुन्निः कुञ्चिकां स्वीकर्तुं स्वागिनः गृहं गतवान् तदा ज्ञातं यत् स्वामी तावता एव आपणं प्रति गतवान् इति । अतः कोचुन्निः वेगेन आपणं प्रति गतवान् । तत्र स्वामी तम् उक्तवान् - "कोचुन्ने ! गतरात्रौ यत् प्रवृत्तं तद्विषये बहुधा चिन्तितं मया । यद्यपि भवतः अन्ये सर्वे व्यवहाराः उत्तमाः सन्ति, तथापि ह्यस्तनः भवतः व्यवहारः मयि सन्देहं जनयति । भवतः विश्वासार्हता नष्टा अस्ति । अतः इतः परं भवतः सेवा मह्यं न आवश्यकी । एतत् स्वीकरोतु भवतः वेतनम् । भवान् अन्यत्र कुत्रापि उद्योगम् अन्वेष्यतु अर्हति" इति ।

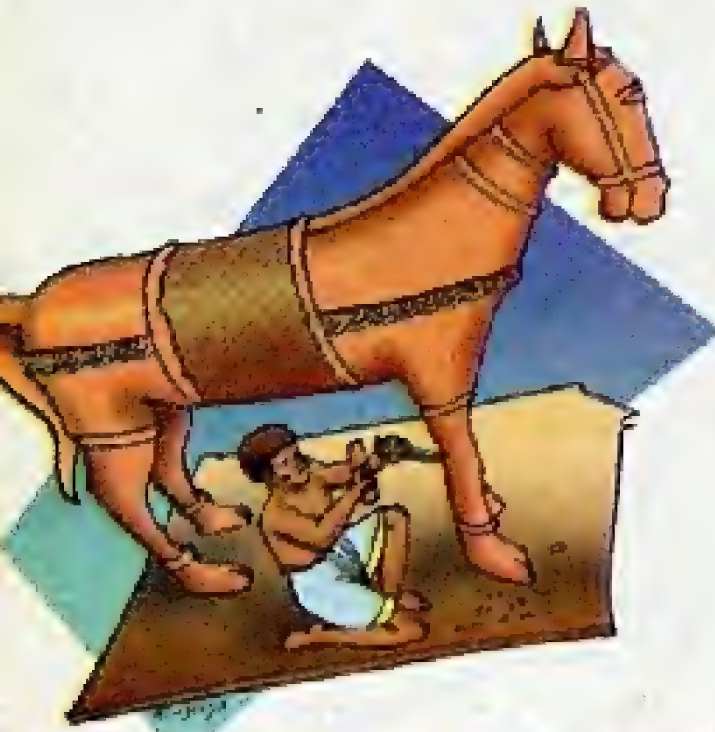
कोचुन्निः आश्चर्येण स्तब्धः । स्वामिनः प्राहकः असन्तुष्टः न भवेत् इति चिन्तयता



वार्ताविशेषः

अश्वमेधयागः

गुजराते



वयं शृणुमः यत् श्रीरामेण युधिष्ठिरेण च अश्वमेधयागः अनुष्ठितः आसीत् इति । अस्य यागस्य सर्वेषां नियमानां पालनपुरस्सरम् एषः एव यागः अनुष्ठास्यते अचिरात् एव गुजरातराज्ये, यच्च २००१ तमे वर्षे भूकम्पपीडितम् आसीत् । एतस्य निमित्तम् काष्ठमयः अश्वः निर्मितः उत्तरकेरलस्थे काजङ्गाङ्गप्रदेशे । षट्पादोन्नतस्य सप्तपाददीर्घस्य अखण्डेन आप्रकाष्ठेन रचितस्य एतस्य निर्माता अस्ति तमिळुनाडुराज्ये स्थितस्य कल्लुकुरुचिग्रामस्य निवासी स्वामिदुरै । एतस्य निर्माणार्थं तेन मासात्मकः कालः गृहीतः । अलङ्कारादिनिमित्तं च पक्षात्मकः कालः अपेक्षितः अभवत् । पित्तलावरणेन अलङ्कृतः एषः अश्वः अनावृते रैलप्रकोष्ठे स्थापयित्वा नीतः । जनानां दर्शनार्थम् एवं कृतम् आसीत् । पक्षात्मकप्रयाणम् आसीत् तत् । प्रयाणावसरे मन्त्रपठनम् अनुस्यूततया प्रवर्तते स्म ।

मौनदिनम्

एप्रिल्मासस्य १३ दिनाङ्कः नववर्षारम्भत्वेन आचर्यते भारते बहुत्र । सर्वत्र महान् उत्साहः भवति तद्दिने । किन्तु तदेव दिनं बालिद्वीपे मौनदिनत्वेन आचर्यते । बालिद्वीपे हिन्दवः बहुसङ्ख्याकाः । तस्मिन् दिने जनाः गृहे एव तिष्ठन्ति । न कार्यं क्रियते, न प्रवासः क्रियते । विद्युद्यन्त्राणि न शब्दं कुर्वन्ति । मनोविनोदाय न किमपि क्रियते । न कोऽपि दूरदर्शनं पश्यति, न आकाशवाणीं शृणोति । दूरवाण्यः न शब्दं कुर्वन्ति । यात्रिकाः वसतिगृहेषु एव तिष्ठन्ति । विमानानि आकाशे न सञ्चरन्ति । नौकाः न तीरात्-अग्रे गच्छन्ति । पूर्वदिने रात्रौ दुष्टशक्तिः समुद्रं प्रति प्रेष्यते, अनन्तरदिने प्रत्यागम्यते च । अनन्तरदिने राष्ट्रियः विरामः भवति ।





विघ्नेश्वरः

स्व विवाहविषये विघ्नान् उपस्थापयतः
विघ्नेश्वरस्य विषये महान् क्रोधः आसीत्
कुमारस्वामिनः । सः मातरम् अवदत् -
"अम्ब ! मम अग्रजः अयोग्यः एव । एषः
कदा वा योग्यतां प्राप्नुयात् ? सर्वदा खादन्
लम्बोदरत्वं प्राप्तवान् एषः महत् कार्यं कदा
वा साधयितुं शक्नुयात् ?" इति ।

एतत् श्रुत्वा विघ्नेश्वरः अश्रूणि स्रावयन्
मातरम् उद्दिश्य - "अम्ब ! पश्यतु एतम् ।
माम् एवम् उपहसति एषः" इति अवदत् ।

एतत् श्रुत्वा पार्वती कोपं प्राप्तवती । सा
विघ्नेश्वरम् आलिङ्ग्य - "वत्स ! मया या
मूर्तिः निर्मिता तस्याः शिरसः छेदं कृतवान्
भवतः पिता । एषः तु भवन्तम् उपहसति ।
अज्ञानवशात् तौ एवं कुरुतः" इति उक्तवती ।

तदा गणपतिः अपृच्छत् - "एषः अनुजः

अज्ञानी भवितुम् अर्हति । किन्तु पिता कथं
वा अज्ञानी स्यात् ? मूर्खता भवत्याः" इति ।

"मूर्खता न मम, अपि तु भवत्पितुः एव ।
अतः एव खलु सः विष्णोः अवतारभूतां
मोहिनीम् अनुसरन् गतवान्, उपहासपात्रतां
च प्राप्तवान् ?" इति सविषादम् उक्तवती
पार्वती ।

"एतस्य परिणामः कः जातः अम्ब !"
इति पृष्ठवान् गणपतिः ।

"विलक्षणः परिणामः एव जातः ततः ।
तयोः समागततः भैरवः नाम कृष्णशरीरः
कश्चन बालकः उत्पन्नः अस्ति" इति उक्तवती
पार्वती ।

"अम्ब ! सः भैरवनामकः बालकः कुत्र
अस्ति ? तम् अहं द्रष्टुम् इच्छामि" इति
गणपतिः उक्तवान् ।



“सः कुत्रचित् वसति इति श्रूयते । सः कृष्णवर्णीयं वस्त्रं धरति । तस्य समीपं कदाचिदपि मा गच्छतु भवान् । तस्य दर्शनात् भवान् भीतः भवेत्” इति पार्वती उक्तवती ।

“अम्ब ! भीतिः नाम का ? सा कीदृशी भवति इति मया ज्ञातव्यं खलु ?” इति अवदत् गणपतिः ।

“विवाहः जातः चेत् तत् स्वयं ज्ञायते भवता” इति हसन्ती उक्तवती पार्वती ।

“पतिपत्नीसम्बन्धः किं तादृशः भयङ्करः भवति ? अतः एव अम्ब, अहं विवाहं न इच्छामि” इति उक्तवान् गणेशः ।

एतदध्यन्तरे कुमारस्वामी मध्ये प्रविश्य - “भवान् महाकार्यं किमपि साधयितुं किं न इच्छति ? एषोऽहं सूर्यस्य परिक्रमणं कृत्वा आगमिष्यामि, पश्यतु” इति उक्त्वा मयूरम्

आरुह्य ततः निर्गतवान् । विघ्नेश्वरः तु मेरुपर्वतम् आरुह्य उन्नते शिखरे उपविष्टवान् । सूर्यः मेरुपर्वतस्य परिक्रमणं करोति । मेरुपर्वते कदापि रात्रिः न भवति ।

कुमारस्वामी महता श्रमेण सूर्यस्य परिक्रमणं समाप्य प्रत्यागतवान् । तदा तेन मेरुपर्वतस्य शिखरे उपविष्टः अग्रजः दृष्टः । एतत् दृष्ट्वा सः नितरां लज्जितः जातः । तदा पार्वती पृष्ठवती - “वत्स ! किमर्थं भवान् लज्जितः इव दृश्यते ? भवतः लज्जायाः किं कारणम् ?” इति ।

“अहं तु सूर्यस्य परिक्रमणं कृत्वा आगतवान् । किन्तु मम अग्रजः आत्मानं परितः सूर्यम् एव परिक्रामयति । अतः तस्यैव कार्यं मम कार्यात् महत्” इति उक्तवान् कुमारस्वामी ।

एतस्याः घटनायाः अनन्तरं पुनः कदाचित् पार्वती विघ्नेश्वरस्य पुरतः विवाहप्रस्तावम् उपस्थापितवती । तदा विघ्नेश्वरः अवदत् - “अम्ब ! सौन्दर्येण भवत्सदृशी यदि कापि कन्या स्यात् तर्हि तां दर्शयतु । अहं ताम् एव परिणेष्यामि” इति ।

एतत् श्रुत्वा पार्वती नितरां सन्तुष्टा । “भवान् गृहस्य पुरतः उपविश्य गमनागमन-कर्तृन् परिशीलयन् मत्सदृशीं काञ्चित् अभिजानातु” इति उक्त्वा स्वकार्याय गतवती ।

“तथैव करोमि अम्ब !” इति उक्त्वा विघ्नेश्वरः गृहस्य पुरतः उपविष्टवान् । आदौ तेन पूर्वस्यां दिशि दृष्टम् । ततः पश्चिमायां दृष्टिः प्रसारिता । एवम् एव दशसु दिक्षु अपि तेन दृष्टम् ।

विघ्नेश्वरस्य एतं विचित्रव्यवहारं दृष्ट्वा पार्वती पृष्ठवती - "वत्स ! किं भवता काऽपि कन्या दृष्टा ?" इति ।

विघ्नेश्वरः अवदत् - "अम्ब ! मया यत्र यत्र दृष्टं तत्र सर्वत्र अष्टहस्तधारिणी जगज्जननीरूपिणी भवती एव दृष्टा । भवत्याः त्रुते अन्या कापि मया न दृष्टा एव" इति ।

एतत् श्रुत्वा महान्तं हर्षं प्रकटयन्ती पार्वती उक्तवती - "वत्स ! विघ्नराज ! पूर्वस्यां दिशि एव पूजाम् अर्हन्ति सर्वेऽपि देवाः । भवान् तु सर्वासु दिक्षु पूजाम् अर्हति" इति ।

एतदनन्तरं पार्वती विघ्नेश्वरस्य विवाह-प्रस्तावं विस्मृत्य तेन उक्तानि मधुराणि वचनानि पतिं श्रावयन्ती कालं यापितवती ।

एवम् एव दिनानि गतानि । पार्वती पुनरपि कदाचित् विघ्नेश्वरस्य पुरतः विवाहप्रस्तावं कृतवती । तदा विघ्नेश्वरः अवदत् - "अम्ब !

एषः मम अनुजः देवानां सेनापतिः अस्ति । अतः कन्याद्वयम् अपि परिणेतुम् अर्हति सः । अहं तु उपविश्य उदरं वर्धयन् अस्मि । एतादृशः अहं कथं वा विवाहयोग्यः भवेयम् ?" इति ।

तदा तत्रैव स्थितः शिवः अवदत् - "भवान् समस्तस्य मम प्रमथगणस्य अधि-पतिः भवतु" इति ।

"तात ! भवान् पुत्रप्रेमवशात् एवं वदन् अस्ति । किन्तु तत् पदं वोढुं काऽपि योग्यता भवेत् खलु मम ? अनुजः देवसेनापतिस्थानम् अलङ्घ्यन् एतादृशं कार्यं निर्वोढुं विशेषसामर्थ्यं प्राप्तवान् अस्ति । एवं स्थिते तस्मिन् स्थाने मम नियुक्तिः किं वा प्रयोजनम् ?" इति अपृच्छत् विघ्नेश्वरः ।

प्रमथगणीयाः बहवः कुमारस्वामिनम् एव स्वामित्वेन इष्टवन्तः । तदा शिवः उक्तवान् -





“मम गणस्य नायकः गणपतिः एव भवितुम् अर्हति । कुमारस्वामी तु एतावता एव देवसेनापतिपदे स्थितः अस्ति एव । एकः एव पदद्वयस्य भारं वोढुं न अर्हति । अतः गणपतिः एव मम गणस्य नायकः भवतु” इति ।

तदा विघ्नेश्वरः अवदत् - “किम् अधिक-चर्चया ? काचित् परीक्षा आयोज्यताम् । तत्र यः सफलः भवति तं गणस्य अधिपतिं करोतु” इति ।

एषः प्रस्तावः सर्वैः अङ्गीकृतः । ततः देवाः प्रमथगणीयाः च समालोच्य एकां परीक्षां निश्चितवन्तः । पृथिव्यां स्थितानि सर्वाणि तीर्थक्षेत्राणि यः दृष्ट्वा आगमिष्यति तस्य एव विजयः घोषणीयः इति निर्णीतम् ।

एतदनन्तरं कुमारस्वामी मयूरम् आरुह्य

वेगेन ततः निर्गतवान् । विघ्नेश्वरः तु निश्चित-तया तत्रैव उपविष्टवान् ।

एतत् दृष्ट्वा विष्णुः विघ्नेश्वरम् एकान्ते अवदत् - “भवतः विषये अस्माकं वात्सल्यम् अधिकम् । यदि भवतः पराजयः स्यात् तर्हि सर्वे देवाः खिन्नाः स्युः । पितुः श्रेष्ठतायाः प्रतिपादनात् एव पुत्रस्य सार्थकता । एतदर्थं भवता महान् श्रमः करणीयः नास्ति । मया यथा उच्यते तथा आचरितं चेत् भवतः इष्टं सिद्धम् इव” इति । एतदनन्तरं सः गणपतेः कर्णे किमपि उक्तवान् ।

पार्वती दीर्घं निश्श्वास्य कृतज्ञताभावनया विष्णुं दृष्टवती ।

एतदनन्तरं विघ्नेश्वरः पद्मासने उपविश्य नेत्रे निमील्य शिवपञ्चाक्षरीमन्त्रस्य जपम् आरब्धवान् ।

कुमारस्वामी यत् यत् तीर्थस्थानं गतवान् तत्र सर्वत्र तेन वार्ता प्राप्ता यत् इतः पूर्वम् एव गणपतिः मूषकम् आरुह्य आगत्य स्नानं समाप्य गतवान् इति । एतत् ज्ञात्वा सः नितराम् आश्चर्यचकितः । सः निराशतया प्रत्यागत्य स्वस्य पराजयम् अङ्गीकुर्वन् विघ्नेश्वरस्य विजयितां घोषितवान् ।

विघ्नेश्वरः कुमारस्वामिनः हस्तं हस्तेन गृहीत्वा शिवसमीपं नीत्वा प्रवृत्तं निवेदितवान् - “भ्रातः ! एतदवसरे न मम जयः, न वा भवतः पराजयः । वयं सर्वे निमित्तभूताः । जयः तु अस्माकं पितुः एव । यतः पञ्चाक्षरी-महिमकारणतः एव एतत्सर्वं जातम् । जयः शिवनाम्नः जातः । एतस्य जयस्य कारयिता अस्ति विष्णुः” इति ।



एतदनन्तरं कुमारस्वामी विघ्नेश्वरः च शिवं साष्टाङ्गं नमस्कृतवन्तौ ।

कुमारस्वामी सर्वेषां मध्ये स्थित्वा उक्तवान् - “प्रमथगणस्य अधिपतित्वेन विघ्नेश्वरस्य पट्टाभिषेकः अचिरात् एव प्रवर्तेत । एषा शिवस्य आज्ञा । अतः एषा सर्वेषां शिरोधार्या अस्ति” इति ।

एतत् श्रुत्वा सर्वे देवाः प्रसन्नाः । सिद्ध-साध्य-यक्ष-भूतगणादयः अपि प्रसन्नाः । किन्तु प्रमथगणीयाः प्रमुखाः भृङ्गीश्वर-शृङ्गीश्वर-चण्डीश्वर-नन्दीश्वरादयः एतस्य विरोधं कृतवन्तः । बाल्यावस्थायां गणपतिः तेषां गर्वं भञ्जितवान् इत्येतदेव एतस्य विरोधस्य कारणम् आसीत् ।

अतः ते उक्तवन्तः - “कुमारस्वामी देवगणस्य सेनाधिपतिः अस्ति । वयं सर्वे शिवस्य विश्वासपात्रभूताः । शिवगणरूपेण

अस्माकम् अभिज्ञानम् अस्ति । एतादृशानाम् अस्माकम् अधिपतिः विघ्नेश्वरः कथं भवितुम् अर्हति ? किं सः कस्यापि गणस्य नायकः अस्ति एतावता ? किं तस्य गणः कोऽपि अस्ति ? गणाधिपतित्वेन तस्य पट्टाभिषेकः कथं न्याय्यः स्यात् ?” इति ।

एतत् श्रुत्वा शिवः नितरां क्रुद्धः । सः प्रमथगणीयान् उद्दिश्य अवदत् - “किं भवन्तः मम आज्ञायाः अपि औचित्यविमर्शं कर्तुं समर्थाः जाताः ?” इति ।

तदा विघ्नेश्वरः शान्तचित्ततया अवदत् - “आम् । एते युक्तम् एव वदन्तः सन्ति । मम गणः कुत्र अस्ति ? कुत्रापि नास्ति । आम्, अहं स्मरामि । बाल्ये मम कश्चन गणः आसीत् । स च गणः इदानीं कुत्र इति कथम् अन्विष्येयम् ?” इति ।

तदनन्तरक्षणे एव कोटिशः विघ्नेश्वर-

सदृशाः आकाराः तत्र सर्वत्र दृष्टिगोचरतां गताः ।

तेषु केषाञ्चित् हस्तेषु आयुधानि आसन् । पुनः केषाञ्चित् हस्तेषु अन्यानि साधनानि । केचन लेखनीं, कूर्चान्, वर्णपात्राणि च गृहीतवन्तः आसन् । अन्ये केचन शूल-धनुर्बाण-खड्ग-गदादीन् गृहीतवन्तः आसन् । इतरे केचन वीणा-मृदङ्ग-मुरज-मड्डुकादीनि, मूलानि, हलं, रत्नाद्याभरणानि, फल-पुष्प-मालाः, पुस्तकानि, जपमालाः इत्यादीनि च गृहीतवन्तः आसन् । तेषां मध्ये देवताः प्रमथगणीयाः च दृश्यन्ते स्म ।

विघ्नेश्वररूपधारिणः केचन ऊर्ध्वदेशे वर्धमानाः आकाशं स्पृशन्तः इव आसन् । तेषु केषाञ्चित् हस्ते छत्रचामरादयः आसन् । केषाञ्चित् हस्ते ध्वजाः आसन् । केचन रत्नखचितसिंहासनम् आनीय तस्मिन् विघ्नेश्वरम् उपवेशितवन्तः । पुनः केचन तदुपरि छत्रं गृह्णन्तः चामरेण बीजनम् आरब्धवन्तः । श्वेतच्छत्रं रत्नजालिकया शोभते स्म । कश्चन मूषकः विघ्नेश्वरस्य पादमूले नृत्यति स्म ।

एतत् दृश्यं दृष्ट्वा पार्वती सिंहासनाभिमुखं

स्थित्वा नमस्कर्तुम् उद्युक्ता । तदा विघ्नराजः हस्तसङ्केतेन तां निवारयन् अवदत् - "अम्ब ! अहं भवत्याः पुत्रः अस्मि । अतः एषः नमस्कारः न उचितः" इति ।

तदनन्तरक्षणे ते सर्वे अदृश्यतां गताः । विघ्नेश्वरः एकः एव तत्र अवशिष्टः । सः भक्त्या मातरं नमस्कृतवान् ।

तदवसरे 'विघ्नेश्वर !' इत्येषः शङ्खध्वनि-सदृशः कश्चन ध्वनिः श्रुतः । एषः विष्णोः कण्ठध्वनिः आसीत् । विघ्नेश्वरः विष्णोः दिशि मुखं कृत्वा अवदत् - "भवान् किं वक्तुम् इच्छति इति अहं जानामि एव" इति ।

"भवान् जानीयात् कदाचित् । किन्तु अन्ये एतत् न जानन्ति । तैः अपि ज्ञातव्यः विषयः एषः" इति विघ्नेश्वरम् उक्त्वा सर्वान् उद्दिश्य सः अवदत् - "विघ्नेश्वरस्य विवाहस्य सहस्रं विघ्नाः इति वचनम् एव अस्ति । एषः विघ्नेश्वरः स्वविवाहविषये एतावता सहस्रं विघ्नान् उपस्थापितवान् । अतः इतः परं सः विवाहविषये विघ्नम् उपस्थापयितुं न अर्हति । यदि उपस्थापयेत् तर्हि अपि सः अकिञ्चित्करः एव भविष्यति" इति ।





सावित्र्याः बुद्धिमत्ता

भारतीसूरजौ दम्पती । तयोः विवाहः वर्षात् पूर्वम् अभवत् । तदा एव तयोः मध्ये कलहः मनस्तापश्च आरब्धः । प्रातः आरभ्य रात्रिपर्यन्तं केनापि कारणेन तौ कलहं कुर्वन्तौ एव भवतः स्म ।

कदाचित् भारती मार्जालिशिशुम् एकं गृहं प्रति आनीतवती । सूरजः तं मार्जालिशिशुं कुत्रापि दूरे त्यक्त्वा एकं शुनकशिशुम् आनीतवान् । एकस्मिन् दिने सः शुनकः बुभुक्षया आक्रन्दनं कर्तुम् आरभत । भारती तस्मै आहारं कमपि न दत्तवती । दण्डेन ताडितवती च । तस्मिन् समये एव गृहम् आगतः सूरजः एतत् सर्वं दृष्टवान् । कुपितः सः तेनैव दण्डेन भारतीं ताडितवान् ।

भारती क्रन्दनं कुर्वती, अपरस्मिन् मार्गे स्थितस्य अग्रजस्य धर्मवीरस्य गृहं गता । धर्मवीरः यदा कारणं पृष्टवान् तदा सा न केवलं वस्तुस्थितिम् उक्तवती, अपि तु तेन

सह उत्प्रेक्षांशम् अपि योजयित्वा स्वनिर्धारं प्रकटितवती यत् इतः परं सूरजेन सह वासः न शक्यते इति ।

धर्मवीरः स्वभावतः मृदुः । सः अन्यस्य कष्टपरिस्थितिं द्रष्टुं न शक्नोति । कष्ट-परिस्थितौ मृगानां किमपि साहाय्यं कर्तुं तस्य मनः उद्युक्तं भवति स्म । स्वभगिन्यां महती प्रीतिः आसीत् तस्य । अतः सः— “अहं सूरजेन सह वार्तालापं करिष्यामि । तावत्पर्यन्तं भवती अत्रैव तिष्ठतु” इति वदन् भारतीम् अनुनीतवान् ।

द्वितीयदिने सूरजस्य गृहं गतः सः तं हितवचनानि उक्तवान् - “कुटुम्बनिर्वहणम् उभयोः अपि दायित्वम् । परस्परम् उभौ अपि अन्यं प्रति आदरभावं प्रदर्शयेताम्” इति । सूरजः धर्मवीरस्य समग्रं हितवचनं विना वचनं श्रुत्वा भारतीं गृहं प्रति आनीतवान् ।



किन्तु एतावता समस्या न समाप्ता । पञ्चषेष्ठी दिनेषु एकवारम् एवमेव कलहं कुर्वती भारती अग्रजगृहं गच्छति स्म । अग्रजः धर्मवीरः पुनः पुनः सान्त्वनवचनानि कथयित्वा तां प्रति-प्रेषयति स्म ।

एतत्सर्वं पश्यन्तः पार्श्वगृहसदस्याः भ्रातृ-भगिन्योः व्यवहारविषये अनौचित्यारोपं कृतवन्तः । तेन धर्मवीरः बहु दुःखितः जातः । सः सर्वदा अन्यमनस्कः सन् सर्वेषु कार्येषु उदासीनः आसीत् । धर्मवीरस्य पत्नी सावित्री पत्युः एतां परिस्थितिं दृष्ट्वा कारणं पृष्ठवती ।

तदा धर्मवीरः स्वस्य परिस्थितिं वदन् - “अस्मिन् विषये किं करोमि ? अस्मात् कथं मुक्तः भविष्यामि ?” इति ताम् अपृच्छत् ।

एतत् श्रुत्वा सावित्री हसन्ती उक्तवती - “अस्याः समस्यायाः परिहारः न कष्टकरः ।

अतः चिन्ता मास्तु” इति ।

अनन्तरदिने एव पुनः भारती पूर्ववदेव रुदती, पतिं निन्दन्ती धर्मवीरस्य गृहम् आगता । यदा सा गृहस्य अन्तः पदं स्थापित-वती तदा तत्रत्यं दृश्यं दृष्ट्वा सा नितराम् आश्चर्यचकिता ।

यतः गृहे सर्वाणि वस्तुनि अव्यवस्थिततया पातितानि आसन् । अन्तः प्रकोष्ठे धर्मवीरः उच्चैः पत्नीं सावित्रीं कथयन् आसीत् - “भवती मूर्खा अस्ति । भूताविष्टा इव अस्ति । अत एव गृहे स्थितानां वस्तूनां नाशं कुर्वती अस्ति” इति ।

“सत्यम् ! अहम् उन्मादिनी अस्मि । मयि भूतः प्रविष्टः अस्ति । किन्तु विवाहानन्तरमेव मम बुद्धिः एवम् अभवत् । ततः पूर्वम् अहम् उत्तमा एव आसम् । मम मातापितरौ किञ्चिदपि अविचिन्त्य मम विवाहं कृतवन्तौ” इति वदन्ती सावित्री अपि उच्चैः आक्रोशनम् अकरोत् ।

धर्मवीरः इतोऽपि कुपितः सन् - “अधिकं मा वदतु । अस्माकं गृहम् आगत्य सर्वं कलुषी-कृतं भवत्या” इति उक्तवान् ।

सावित्री अपि उच्चैः - “सत्यम् ! भवान् अपि मूर्खः । भवतः परिवारः अपि तादृशः एव” इति उक्तवती ।

एतत्सर्वं भारती गृहस्य द्वारभागे एव स्थित्वा श्रुतवती । तदा सोढुम् अशक्ता सा वेगेन प्रकोष्ठस्य अन्तः गत्वा उक्तवती - “भ्रातः ! भवान् किमर्थं तूष्णीं स्थितः ? अस्माकं परिवारविषये अपमानकरं वाक्यं वदन्तीम् एतां सम्यक् बोधयतु” इति ।

धर्मवीरः भारतीं दृष्ट्वा कुपितः सन् -

‘पश्यतु । एषः पतिपत्न्योः सम्बद्धः विषयः ।
भवती अत्र मा प्रविशतु’ इति उक्तवान् ।

धर्मवीरस्य एतत् वचनं श्रुत्वा भारती
स्तब्धा अभूत् । तस्याः मुखं विवर्णम्
अभवत् । तत्रापि भ्रातृजायायाः पुरतः जातम्
अपमाननं सोढुं न शक्ता सा । तया उक्तम् -
‘‘भ्रातः । किमेतत् ? भ्रातृजाया अस्माकं
गृहविषये अन्यथा वदन्ती अस्ति । भवान्
तत् श्रुत्वा अपि मौनेन स्थितः’’ इति ।

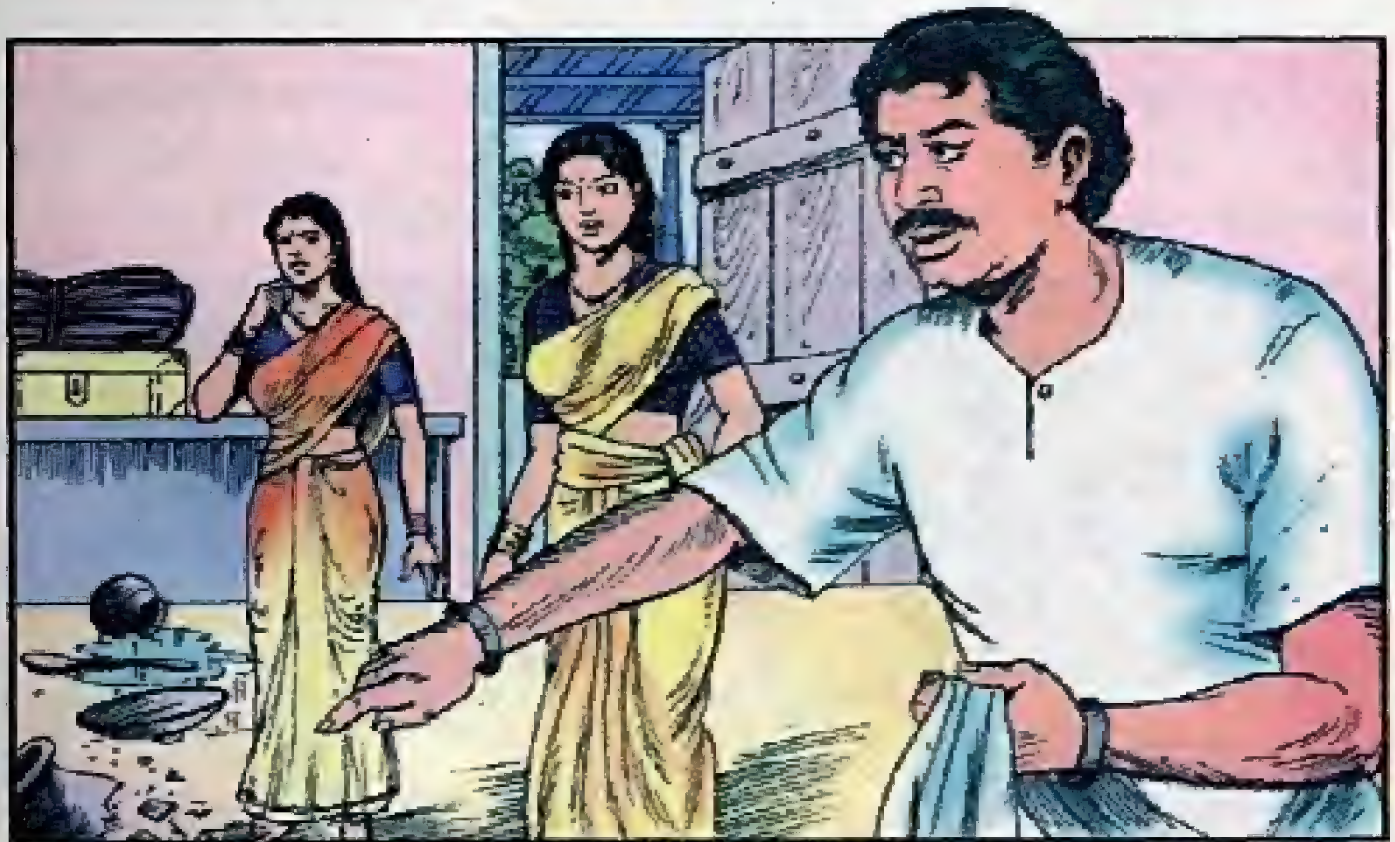
तावता सावित्री भारतीं भर्त्सयन्ती -
‘‘आवयोः मध्ये भवत्याः हस्तक्षेपः मास्तु ।
अत्र भवत्याः कार्यं किमपि नास्ति । भवती
स्वगृहं गच्छतु । गृहे अनेकाः समस्याः भवन्ति
एव । अभिप्रायभेदोऽपि भवति एव ।
किञ्चित्कालानन्तरं सर्वं विस्मृत्य सर्वे सन्तोषेण
भवन्ति । एतत्सर्वं भवती ज्ञातुं न प्रभवति,

यतः भवत्याः एतावती बुद्धिरपि नास्ति’
इति उक्तवती ।

अनेन वचनेन भारत्याः मुखं पिहितम्
अभवत् । यदर्थम् आगता तत् सर्वं विस्मृत्य
सा उक्तवती - ‘‘अहम् अग्रजं द्रष्टुम् आगता’’
इति । एवं कथनसमये तस्याः मुखं विच्छायम्
जातम् आसीत् ।

धर्मवीरः तस्याः वचनं श्रुत्वा कोपेन -
‘‘मम दर्शनेन किम् ? पार्श्वस्थे मार्गे एव
वासः भवत्याः । सप्ताहे न्यूनातिन्यूनं द्वित्रवारम्
आगम्यते एव । अस्तु वदतु । किमर्थम् आगता
भवती ?’’ इति पृष्टवान् ।

अग्रजस्य वचनस्य श्रवणेन भारती स्तब्धा
जाता । पतिपत्न्योः मध्ये कलहः प्रचलन्
अस्ति । उभौ अपि परस्परं तिरस्कुर्वन्तौ स्तः ।
एतादृशे अवसरे भारती कथं वा वदेत् -



अहं पत्न्या सह कलहं कृत्वा आगता इति ? अतः सा वस्तुस्थितिं गोपयन्ती उक्तवती - “किमपि नास्ति । आवां हरिद्वारं गमिष्यावः । आवाभ्यां चिन्तितं यत् भवतोः अपि आगमनं भवति चेत् वरम् इति । अतः प्रष्टुम् आगता । अत्र पश्यामि - बालौ इव कलहे मग्नौ स्तः भवन्तौ । अस्तु, अस्मिन् अवसरे आवामेव हरिद्वारं गमिष्यावः” इति वदन्ती एव सा शीघ्रं गृहात् प्रस्थिता ।

एतावच्छीघ्रं गृहं प्रति आगतां पत्नीं दृष्ट्वा सूरजः आश्चर्यचकितः । तस्याः अग्रजस्य गृहे किम् अभवत् इति ऊहितुमपि सः न समर्थः । यत्किमपि भवतु, पत्नी एतावच्छीघ्रम् आगता इति तु तस्य सन्तोषः जातः । भारती अपि गृहम् आगत्य पाकं परिवेषणादिकं च कृत्वा मौनेन स्थितवती आसीत् ।

तस्मिन् दिने रात्रौ सन्तोषेण स्थितं पतिं भारती उक्तवती - “आवयोः मनः कलुषितम् इव । लघुम् अपि विषयं दीर्घाकुर्वन्तौ कलहं कुर्वः । अतः एकदा हरिद्वारं गत्वा आगच्छाव । तेन मनः पूतं भवेत्” इति ।

पत्न्यां जातेन परिवर्तनेन आनन्दम् अनुभवन् सूरजः उक्तवान् - “अवश्यं गच्छाव । श्वः एव प्रस्थानं करवाव” इति ।

भारती चिन्तितवती यत् एवं कृत्वा भ्रात्रा भ्रातृजायया च कृतस्य अपमानस्य प्रतीकारं करिष्यामि इति । परेद्यपि एव सा पत्न्या सह हरिद्वारं प्रति प्रस्थिता । एतत् धर्मवीरः सावित्री च ज्ञातवन्तौ ।

धर्मवीरः पत्न्याः बुद्धिमत्तां प्रशंसितवान् । तेन उक्तम् - “सावित्री ! भवत्या कृतेन उपायेन चमत्कारः एव अभवत् । भारत्या आवयोः कलहः सत्यमित्येव चिन्तितम् । भवत्याः सूचनया इदानीं तस्याः परिवारः शान्तिम् आप्नोत्” इति ।

तदा सावित्री हसन्ती उक्तवती - “यत् जातं तेन सुखमेव लब्धम् । इतः परं भवतः भगिनी सप्ताहे द्विवारम् एतद्गृहं प्रति न आगमिष्यति । अपि च भवता अन्येषाम् आरोपः अपि श्रोतव्यः न भविष्यति । इदानीं पार्श्वगृहसदस्याः अस्मिन् विषये तूष्णीं स्थास्यन्ति” इति ।



वरस्तूनां क्रयणम्...

नागेन्द्रः शेखरः च प्रतिवेशिनौ । तयोः गाढा मैत्री अपि आसीत् । तौ राप्ताहे एकवारं नगरं गत्वा क्षेत्रे वर्धितानि शाकफलादीनि विक्रीय आगच्छतः स्म ।

एकदा एवं प्रत्यागमनसमये शेखरः पत्न्याः निमित्तं शाटिकाद्वयं क्रीतवान् । विविधानि पुष्पाणि, एकं सुवर्णाङ्गुलीयकं चापि क्रीतवान् ।

“एतानि सर्वाणि किमर्थं क्रीतानि भवता ? एतानि येषां कुते क्रीतानि तेभ्यः एतानि न रोचन्ते चेत् सर्वं व्यर्थं खलु ?” इति अवदत् नागेन्द्रः ।

तदा शेखरः हसन् उक्तवान् - “किमर्थं न रोचेरन् एतानि ? एतानि प्राप्य नितरां सन्तुष्टाः भवन्ति ते । पत्न्याः सन्तोषजननं पत्युः कर्तव्यम् । पुत्राणाम् अपि सन्तोषणं कर्तव्यम् एव । यदि तदा तदा एतादृशानि वस्तूनि दीयेरन् तर्हि ते सर्वस्वम् अपि प्राप्तम् इति भावयन्ति” इति ।

शेखराय एतानि वचनानि अरोचन्त । “भवता युक्तम् एव उक्तम्” इति उक्त्वा सः आपणं गत्वा पत्न्याः पुत्राणां च निमित्तम् अनेकानि वस्तूनि क्रीतवान् । एतस्मात् तस्य मनः सन्तुष्टं जातम् ।

यदा सः गृहं प्राप्तवान् तदा एतत्सर्वं दृष्ट्वा तदीया पत्नी असन्तोषेण खेदेन च - “अहो, एतेषां निमित्तं कियत् धनं व्ययीकृतं भवता !! न जाने, अद्य प्रातः कस्य मुखं दृष्टम् इति । प्रतिवेशिनः बालाः अस्मत्पुत्रं श्यामं सम्यक् ताडितवन्तः । रज्जुच्छेदकारणतः कूपे घटः पतितः । भवान् अपि प्राप्तं धनम् एतेषां वस्तूनां निमित्तं व्यर्थतया व्ययीकृत्य आगतवान् । रोकधनस्य आवश्यकता गृहे कियती अस्ति इति किं भवान् न जानाति ?” इति वदन्ती अश्रूणि स्रावितवती ।





सत्परिवर्तनम्

कस्मिंश्चित् ग्रामे रत्नाकरो नाम वैद्यः
आसीत् । सः सस्यानां मूलपर्णादीनां
द्वारा औषधानि निर्माय सर्वविधरोगाणाम्
उपशमनं करोति स्म । कदाचित् तस्य ग्रामे
क्षामः आगतः । अतः सः स्वग्रामं परित्यज्य
अन्यग्रामे वासम् आरब्धवान् । तस्मिन् ग्रामे
कश्चन महाधनिकः भूस्वामी आसीत् ।

रत्नाकरः एकाकी । अतः सः अल्पेन
अपि आवेन दिनानि यापयितुं शक्नोति स्म ।
अल्पे एव काले एतस्मिन् अपि ग्रामे तदीयं
नाम प्रसिद्धं जातम् । प्रतिदिनं शतशः जनाः
तस्मात् चिकित्सां प्राप्नुवन्ति स्म । सर्प-
दंशनादिनिमित्तम् अपि सः चिकित्सां करोति
स्म । निर्धनेभ्यः धनं न स्वीकरोति स्म
सः । अतः अचिरात् एव तदीयं नाम
समीपवर्तिषु ग्रामेषु अपि प्रसिद्धं जातम् ।
जनाः तं देवं भावयन्ति स्म ।

अल्पे एव काले रत्नाकरेण यत् यशः

प्राप्तं तत् भूस्वामिनः असन्तोषाय जातम् ।
रत्नाकरस्य आगमनात् पूर्वं जनाः भूस्वामिनम्
एव पूज्यं भावयन्ति स्म । इदानीं तु रत्नाकरस्य
आगमनात् तस्य कीर्तिः क्षीणतां गता ।
अन्यच्च, भूस्वामिनः या कीर्तिः आसीत् सा
आढ्यत्वकारणतः आसीत्, न तु दान-
परोपकारादिकारणतः ।

भूस्वामी रत्नाकरस्य कीर्तिं क्षीणयितुम्
इच्छति स्म । किन्तु तदर्थं योग्यः उपायः तेन
न प्राप्तः आसीत् । ग्रामात् रत्नाकरस्य
निष्कासनात्, चिकित्सातः तदीयनिवृत्तितः वा
कीर्तिः न्यूनीकर्तुं शक्या आसीत् । ग्रामात्
यदि भूस्वामी तं बलात् निष्कासयेत् तर्हि
तस्य अपकीर्तिः स्यात् । अतः भूस्वामी
निर्णीतवान् यत् कथमपि रत्नाकरः
चिकित्सातः निवृत्तः यथा भवेत् तथा
करणीयम् इति । किन्तु एतदर्थम् अनुकूल-
समयस्य आवश्यकता आसीत् ।

कदाचित् औषधग्रन्थिं गृहीत्वा कुत्रापि गच्छन् रत्नाकरः भूस्वामिना दृष्टः प्रातःकाले एव ।

“रत्नाकरवर्य ! कुत्र गम्यते भवता ?” इति अपृच्छत् भूस्वामी ।

“पार्श्वग्रामं प्रति गच्छन् अस्मि । तत्र कश्चित् तीव्रतया अस्वस्थः इति श्रूयते । तस्य चिकित्सार्थं गच्छन् अस्मि । श्वः मम प्रत्यागमनं भवेत्” इति उक्त्वा अग्रे गतवान् रत्नाकरः ।

‘एषः योग्यः अवसरः’ इति अचिन्तयत् भूस्वामी । तद्दिने रात्रौ सः स्वस्य सेवकानां द्वारा रत्नाकरस्य गृहस्य भित्तौ रन्ध्रं कारयित्वा औषधकूपीः सर्वाः नाशितवान् । मूलपर्णादीनां दाहः अपि कारितः तेन ।

अनन्तरदिने रत्नाकरः गृहं प्रत्यागत्य यदा द्वारम् उद्घाटितवान् तदा औषधकूपीनां नाशं, मूलपर्णादीनां दाहं च दृष्टवान् । भित्तौ कृतं रन्ध्रम् अपि तेन दृष्टम् ।

सर्वं दृष्ट्वा रत्नाकरः अचिन्तयत् - ‘भित्तौ रन्ध्रं कृत्वा येन गृहं प्रविष्टः सः विलक्षणः । सः धनवस्त्वादीनां चौर्यम् अकृत्वा औषधानां नाशं कृतवान् अस्ति । ईर्ष्याकारणतः एव एतत् कृतम् इति तु स्पष्टम् । मया तु कस्यापि अहितं न चिन्तितम् । तथापि मह्यं को वा ईर्ष्यितवान् स्यात् ?’ इति ।

बहूनां मासानां परिश्रमेण रत्नाकरः यानि औषधानि सज्जीकृतवान् आसीत्, यानि मूलपर्णानि सङ्गृहीतवान् आसीत्, तानि सर्वाणि नष्टानि जातानि आसन् इदानीम् ।

चिकित्सां प्राप्तुम् आगताः जनाः रत्नाकर-



गृहे प्रवृत्तम् औषधनाशं दृष्ट्वा नितरां खिन्नाः । औषधानां नाशं कृतवन्तं ते बहुधा निन्दितवन्तः । किन्तु भूस्वामिनः मनः तु नितरां सन्तुष्टं जातम् आसीत् । सः गृहे उपविश्य रत्नाकरस्य विलापदृश्यं मनसि एव स्मरन् सन्तोषम् अनुभवन् आसीत् ।

एतदवसरे एव कञ्चन सेवकः भूस्वामिपुत्रं स्कन्धेन वहन् आगत्य भूस्वामिनम् अवदत् - “आर्य ! भवत्पुत्रः क्षेत्रे सर्पेण दष्टः अस्ति । सः मूर्च्छां गतः अस्ति । प्राणापायस्थितौ अस्ति सः” इति ।

“अलं चिन्तया । रत्नाकरसमीपम् एतं नयाम । सः अपायं निवारयिष्यति” इति उक्तवन्तः तत्रत्याः ग्रामीणाः ।

सर्वे मिलित्वा भूस्वामिपुत्रं रत्नाकरसमीपं नीतवन्तः ।

भूस्वामी रत्नाकरसमीपं गत्वा दैन्येन

अवदत् - "वैद्यवर्य ! मम पुत्रं रक्षतु कृपया"
इति ।

"अहं किं कर्वाणि श्रीमन् ! इदानीम्
अहम् असहायोऽस्मि संवृत्तः । ह्यः रात्रौ
केचन दुष्टाः मदीयं गृहम् आगत्य मम सर्वम्
औषधसङ्ग्रहं नाशितवन्तः सन्ति" इति वदन्
रत्नाकरः खेदेन स्वस्य असहायकतां प्रकटित-
वान् ।

तदा भूस्वामी तीव्रं कशाघातं प्राप्तवान्
इव । सः पश्चात्तापेन दैन्येन च अवदत् -
"रत्नाकरवर्य ! मया एव एषा दुष्टता कारिता ।
क्षन्तव्यः अहम् । मम पुत्रं कथमपि रक्षतु
कृपया । भवतः उपकारम् आजीवनं
स्मरिष्यामि । मम पुत्रं रक्षतु भोः, रक्षतु"
इति ।

"एषोऽहम् आगतः" इति उक्त्वा
रत्नाकरः वेगेन पदानि स्थापयन् ततः
निर्गतवान् ।

"रत्नाकरः शीघ्रं न प्रत्यागमिष्यति । सः
प्रतीकारं साधयिष्यति" इति परस्परम्
उक्तवन्तः जनाः ।

"अहं मम पुत्रं स्वयं मृत्युमुखे प्रेरितवान् ।
दोषः मम एव । अविचिन्त्य मया यत् कृतं
तस्य फलम् अनुभवन् अस्मि" इति वदन्
उच्चैः रोदिति स्म भूस्वामी ।

ततः अल्पे एव काले प्रत्यागतः रत्नाकरः
मूलपर्णादीनां रसं निर्माय भूस्वामिनः पुत्रस्य
मुखे नासिकायां च पातितवान् । किञ्चित्-
कालानन्तरं भूस्वामिपुत्रे चलनं दृष्टम् । पुनः
अल्पे एव काले सः सचेतनः अपि जातः ।

एतस्मात् तत्र सम्मिलिताः सर्वे तुल्या दीर्घ
निश्चसितवन्तः ।

एतदनन्तरं भूस्वामिनि विशेषपरिवर्तनं
दृष्टम् । रत्नाकरस्य या हानिः जाता तदर्थं
प्रभूतं धनं दत्तवान् सः । औषधनिर्माणाय
स्वसेवकान् अपि प्रेषितवान् । रत्नाकरस्य
स्थिरवासाय गृहनिर्माणादिसर्वविधव्यवस्थां च
कृतवान् ।

रत्नाकरः योग्यां कन्यां परिणीय सुखेन
तत्र वासं कृतवान् । सर्वे उक्तवन्तः यत्
रत्नाकरस्य कारणतः भूस्वामिनि उत्तमं
परिवर्तनं जातम् इति ।



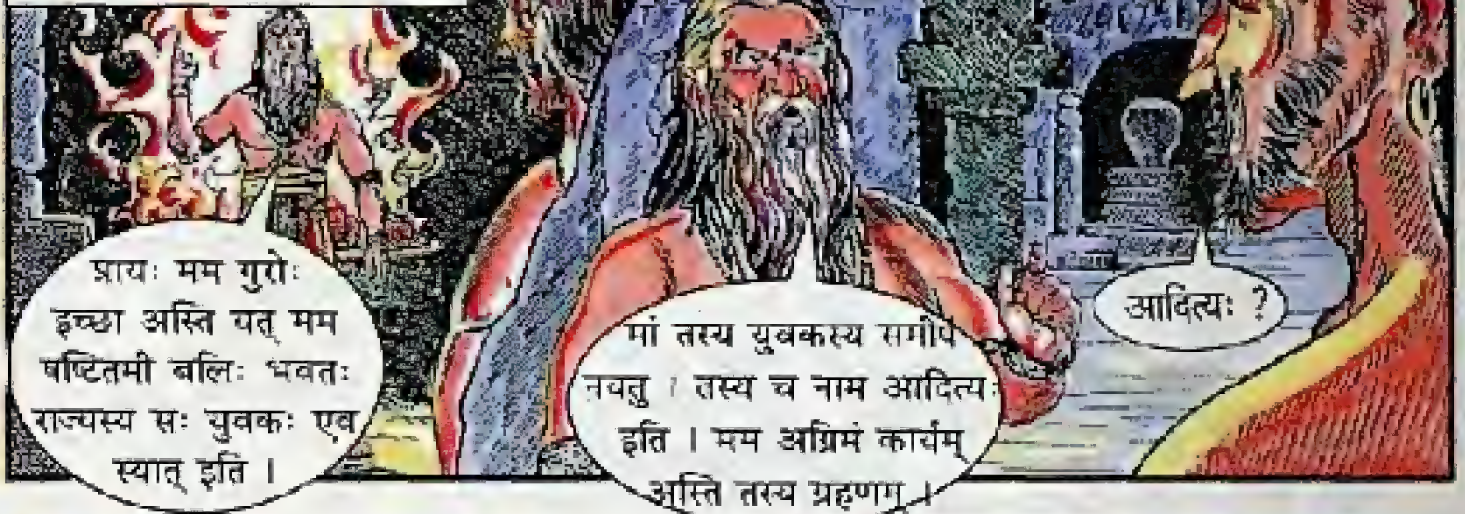
आप्तानाम् अनुरोधस्य कारणतः सेनाधिपतिः नरेन्द्रदेवः पर्वतमन्दिरं गच्छति, यत्र च प्रथमपदे एव तस्य गर्वस्य भङ्गः भवति । तान्त्रिकः अदति यत् मम पार्श्वे उपविश्य अनुष्ठानं पश्यातु इति । नागबन्धोः भक्ताः सर्पहस्ताः सन्तः नृत्यन्तः अकस्मात् वेदनां प्राप्नुवन्ति । अनुष्ठाने विध्वं पश्यन् तान्त्रिकः तत् स्थगयति । तस्य शत्रुः गरुडाभिधानः युद्धकरूपेण प्रत्यक्षः भवति ।

गुरोः सन्तुष्टयर्थम् आत्मना पुरुषाः स्त्रियः च कथं बलिरूपेण अर्पिताः इत्येतत् विवृणोति तान्त्रिकः ।

किं भवता
उक्तं यत् गरुडः
मम शत्रुः
इति ?

आम् । अहम् इतः पूर्वं ५९ गरुडान् बलिरूपेण अर्पितवान् अस्मि । ते सर्वे गरुडरेखा-चिह्नाङ्किताः आसन् । अन्तिमा बलिः यावत् हस्तगता न जाता ततः पूर्वम् एव मम योजना निष्फला जाता । बलिरूपेण मया इष्टः सः गृहीतः न जातः ।

तान्त्रिकस्य वचनं श्रुत्वा नरेन्द्रदेव
अवाक् जातः ।



प्रायः मम गुरोः
इच्छा अस्ति यत् मम
षष्टितमी बलिः भवतः
राज्यस्य सः युवकः एव
स्यात् इति ।

मां तस्य युवकस्य समीपे
नयतु । तस्य च नाम आदित्यः
इति । मम अग्रिमं कार्यम्
अस्ति तस्य ग्रहणम् ।

आदित्यः ?



एतत् श्रुतवतः नरेन्द्रदेवस्य मुखे
मन्दहासः विलसति ।

आदित्यः पर्वतस्थं गुप्तस्थानं प्राप्नोति ।
रागराजः अरुणा च तस्य स्वागतं कुरुतः ।

कः कीदृशः इति
इदानीं ज्ञातम् ।

यय चिन्ताक्रान्ताः
सन्तः भवतः प्रतीक्षां
कुर्वन्तः आरम्भ ।

भवान्
अविलम्बेन
राजानं पश्यतु ।

राजा राजधान्यां दृश्यमानां स्थितिं ज्ञात्वा
नितरां चिन्ताक्रान्तः ।



तत्रत्या स्थितिः
नितराम् आतङ्ककारी
अस्ति । अतः मया
तत्र....

आविलम्बेन गन्तव्यम् ।
भवान् राजभवने विश्वासार्हणाम्
अङ्गरक्षकाणां नियुक्तिं करोतु ।

महाराज ! राज-
भवनस्य रक्षणव्यवस्था
नरेन्द्रदेवस्य अधीना
अस्ति ।



अन्यच्च, ये स्वामिभक्तोः
ते सर्वे देशात् निष्कासिताः
कारागारे स्थापिताः वा ।

मम आशयः अस्ति
यत् यावत् नरेन्द्रदेवः रवीन्द्रदेवः
च अधिकारस्थाने भवतः तावत्
राजधानीं प्रति भवतः गमनं न
क्षेमाय इति ।



एतत्सर्वं तत्रैव स्थित्वा श्रुतवती अरुणा किञ्चित्
वक्तुम् उद्यक्ता ।

रामसिंहः तद्वणीयाः
च विशेषवार्ताम्
आनीतवन्तः सन्ति ।

कृपया तम्
अन्तः प्रेषयतु ।

सेनापतिः
कञ्चित्
तान्त्रिकम्
उक्तवान् अस्ति
यत्
इन्द्रजालप्रयोगेण
महाराजः
मदधीनीकरणीयः
इति ।

अन्या काऽपि
विशेषवार्ता ?

भवतः मारणाय
अपि उपायं चिन्तयन्ति
सः ।



स च राजद्रोही ।
सः कारागारे स्थाप्यताम् ।
प्रजानां पुरतः सः शूलम्
आरोप्यताम् ।

नैव, अहं राजप्रासादम्
एव गमिष्यामि । प्रजाः एव मम
प्राणाः । तेभ्यः दूरे स्थितिम्
अहम् इतोऽपि न सहे ।

यथाज्ञापयति
महाराजः ।

आदित्यः सूचितवान् यत् नूतने नगरक्षेत्रे
वासः एव वरम् इति ।



पारितोषिकं जेतु
भवतां सर्जनशीलतायाः
उपयोगं कुर्वन्तु

भागग्रहणार्थं बालानां कृते आह्वानम्

बालविशेषे

(नवेम्बर् २००२ सञ्चिका)



बाललेखकेभ्यः - आकर्षकशिरोनामयुक्तां, ५०० शब्दयुक्तां स्वलिखितकथां प्रेषयन्तु । कथाः एतासु भाषासु भवितुम् अर्हन्ति - आङ्ग्ल, हिन्दी, बेङ्गालि, ओरिया, मराठी, गुजराती, तेलुगु, कन्नड, तमिल् तथा मलयालम् । एकः अधिकाधिकं तिस्रः कथाः प्रेषयितुम् अर्हन्ति । चिताः कथाः नवेम्बर् २००२ बालविशेषस्य द्वादशभाषासञ्चिकासु अपि प्रकाशयिष्यन्ते ।

बालकलाविद्भ्यः - भारतीयपरम्परा-पुराणसाहित्य-इतिहासानां सुपरिचित-घटनावलम् अधिकृत्य लिखितानि अधिकाधिकं त्रीणि चित्राणि प्रेषयितुम् अर्हन्ति (लिखितविवरणसहितम्) । बालविशेषे प्रकाशनाय चितानां कथानां/विषयाणां विवरणं कर्तुं चिताः कलाविदः चेन्नै प्रति आहूयन्ते । (गमनागमनव्ययः दीयते)

अन्तिमदिनाङ्कः आगस्ट् ३१, २००२

ग्रहणार्थम् आकर्षकाणि पारितोषिकाणि

भावचित्रम् : कथा/चित्र-प्रेषणसमये भवताम् एकं भावचित्रं योजयन्तु ।

(अधः विद्यमानं पत्रं कर्तयित्वा, विवरणं पूरयित्वा भवतां कथा/चित्रेण सह प्रेषयन्तु । एतं सङ्केतं प्रति प्रेषयन्तु - बालविशेषस्य स्पर्धा, चन्दमामा इण्डिया लिमिटेड्, ८२, डिफेन्स् आफिसर्स कालोनि, एक्कन्तुतल्लु, चेन्नै - ६०० ०९७१)

नाम.....वयः/जन्मदिनाङ्कः

कक्ष्या.....विद्यालयः.....

गृहसङ्केतः.....पिन् कोड्

स्पर्धाविवरणम् : -

१.
२.
३.

अहम् अत्र प्रमाणीकर्तुम् इच्छामि यत् मम पुत्रेण/पुत्र्या कृतमेतत् मूलं स्वपरिश्रमेण कृतमस्ति । एतस्य अन्यभाषासु प्रकटनार्थं वैद्युतमाध्यमेषु उपयोगार्थं च चन्दमामायाः पूर्णः अधिकारः अस्ति इत्यत्र मम पूर्णः अङ्गीकारः अस्ति ।

स्पर्धालोः हस्ताङ्कनम्

पालकस्य हस्ताङ्कनम्

कालोऽयं

मनोविनोदस्य

एकत्रैव बहूनि कार्याणि

चित्रं तु एकमेव । किन्तु अत्र करणीयानि कार्याणि सन्ति बहूनि । आदौ
एतत् चित्रं वर्णैः रञ्जयन्तु । ततः वदन्तु - पिपीलिकाचित्रे कः लीपः
अस्ति इति । तदनन्तरम् अन्विष्य वदन्तु यत् कयोः पतङ्गयोः
समानता अस्ति इति ।



अखण्डरेखाचित्रम्

चित्रस्थस्य हंसस्य
वैशिष्ट्यं किम् इति किं
भवद्भिः ज्ञायते ?

अखण्डरेखाया चित्रितम् एतत् । चित्रे
स्थापितां लेखनीम् अनुस्रवद्भिः
रेखायाः अखण्डता परीक्ष्यताम् ।

पिपीलिकाचित्रम्

किं भवन्तः

कलाकाराः

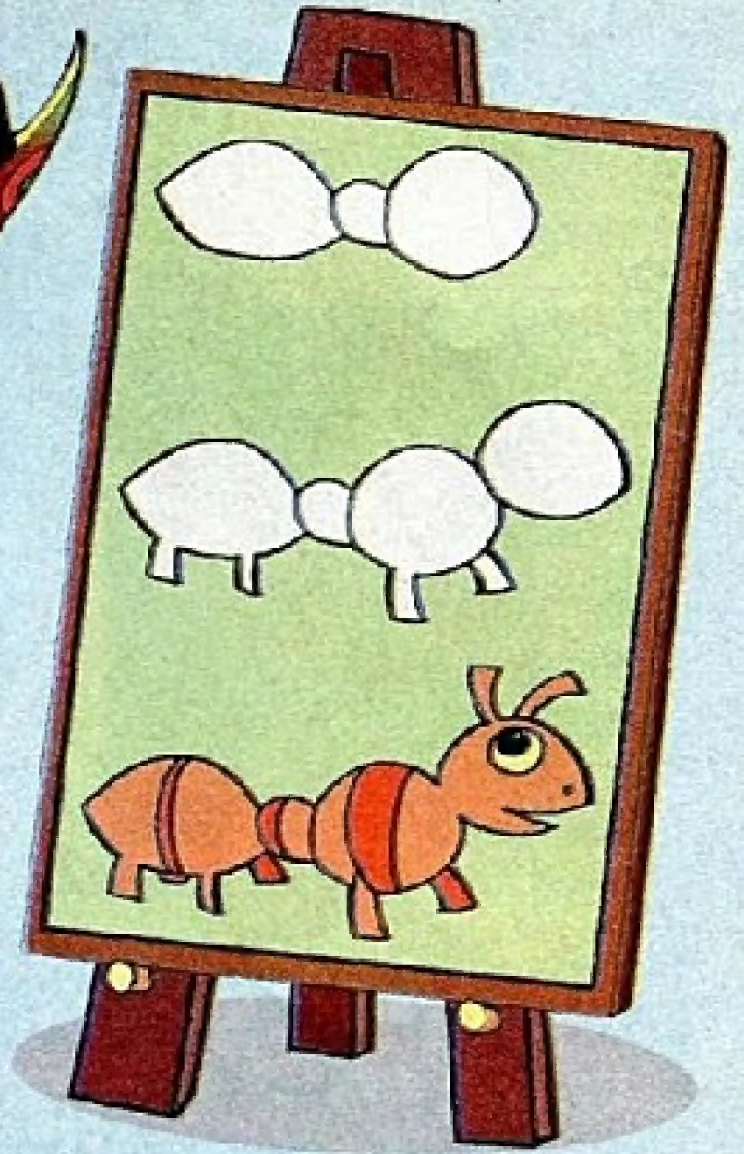
भवितुम्

इच्छन्ति ? अत्र दर्शितानि

सरलानि सीपानानि अनु-

सरन्तः भवन्तः अपि लिखन्तु

पिपीलिकाम् ।



वृद्धचित्रे जीविनः

अत्रास्ति कश्चन वृद्धः ।

एतस्य शमश्रु सुदीर्घम्

अस्ति खलु ? चित्रं

तदेकदृष्ट्या पश्यन्तु ।

तदा चित्रे बहवः

जीविनः निहिताः

दृश्यन्ते । तत्र कति

जीविनः भवद्भिः

अभिज्ञाताः ?



चित्रशीर्षिकास्पर्धा



उपरितनं चित्रद्वयं दृष्ट्वा परस्परसम्बन्धिवाक्यद्वयेन चित्रशीर्षिकां
किं भवन्तः प्रेषयितुं शक्नुयुः ?

समपत्रे लिखिता चित्रशीर्षिका अधस्तनसङ्केताय प्रेषणीया -
चन्दमामा (संस्कृतम्) 'अक्षरम्' ८ उपमार्गः, गिरिनगरम्, बेङ्गलूरु - ५६००८५

युक्ता शीर्षिका एतन्मासस्य २५ तः पूर्वं प्रेषणीया । सर्वश्रेष्ठायै शीर्षिकायै रु. १००/- पुरस्काररूपेण दास्यन्ते ।
पुरस्कृता शीर्षिका मासद्वयानन्तरं प्रकाशयिष्यते ।

अभिनन्दनानि

'जून' मासीयस्पर्धाशीर्षिकाप्रेषकः -

के.आर्.वेदनारायणन् .

सत्यसाधि-उन्नतमाध्यमिकविद्यालयः

प्रशान्तिनिलयम् - ५१५ १३४ (आ.प्र.)

पुरस्कृतशीर्षिका



वृषभवाहनो विन्दामि मुदम् ।

'कार'वाहकः नन्दामि सदा ॥

उत्तरम्
मनोविनोदस्य
(पृ - ६४)



वृक्षचित्रे जीविनः !

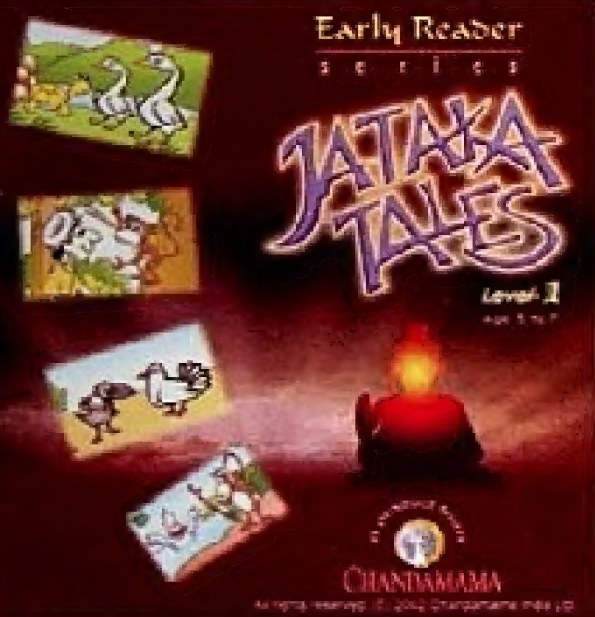
एकत्रैव बहूनि
कार्याणि
पिपीलिकायाः
एकः पादः
नारिस्ति ।



Book Your
Copy Now

CHANDAMAMA'S
EARLY READER
series

JATAKA TALES



JATAKA TALES - Early Reader Series (Level 1) teaches children to instantly recognise 100 sight words in English. It promises clean fun, good learning and a superior pedagogical approach.

It is the first of a 3-series pack.

These CD-ROMs can also be used for any ESL (English as Second Language) course or Adult education programs that teach English.

For more details, Contact : Chandamama India Limited, 82, Defence Officers' Colony, Ekkattuthangal, Chennai - 600 097. Ph : 234 73 99, 234 73 84

You look
so cool,
brother!



nutrino
Natur
Real Fruit Bars

Real fruit in a cool avataar!

APPLE | PINEAPPLE | MANGO